

Konflikty místo spolupráce

K vztahům mezi říšskoněmeckými prehistoriky v Protektorátu Čechy a Morava

Miloš Hlava

1. Úvod

Léta 1938–1945, spojená v českých zemích se zásadními státoprávními a politickými změnami, výrazně zasáhla do všech vědních oborů a archeologie pochopitelně nezůstala stranou. Nepřekvapí, že odlišným osudům jednotlivých částí českých zemí od let 1938–1939 odpovídal obdobný vývoj archeologických organizačních struktur. Pohraniční území odstoupené na podzim 1938 Německé říši bylo rozděleno do několika celků. Ze severní části vznikla v prvních měsících roku 1939 Říšská župa Sudety, v níž byl vytvořen samostatný (a funkční) systém archeologické památkové péče v čele s Úřadem pro pravěk (*Amt für Vorgeschichte*) a za příležitostné asistence komise pro pravěk a ranou dobu dějinnou Sudetone německého ústavu pro výzkum země a lidu (*Kommission für Vor- und Frühgeschichte der Sudetendeutschen Anstalt für Landes- und Volksforschung*), jejímž hlavním úkolem byla organizace badatelské činnosti. Západní Čechy byly připojeny k Bavorsku, jižní Čechy (Kaplicko a Českokrumlovsko) se staly součástí nově založené župy Horní Podunají a jihovýchodní Čechy s jižní Moravou byly přivtěleny k nově konstituované župě Dolní Podunají, přičemž záležitosti týkající se archeologie v těchto případech převzaly existující regionální oborové struktury. A z českých zemí pomnichovského Česko-Slovenska byl 16. března 1939 vytvořen Protektorát Čechy a Morava, z pohledu archeologie přímý dědic většiny prvorepublikových organizačních struktur.¹

Charakteristickým rysem let 1938/1939–1945 bylo působení říšskoněmeckých prehistoriků v jednotlivých částech českých zemí. Zatímco začlenění převážně národnostně německého pohraničí do organizačního rámce říšskoněmecké prehistorie v letech 1938–1939 představovalo vzhledem k národnostnímu charakteru těchto oblastí (a také k převážně národnostně německému charakteru tamější prehistorie) logický krok, v jehož důsledku zde došlo mimo jiné k (částečné) profesionalizaci archeologické památkové péče s přesně stanovenými (a vyžadovanými) úředními postupy a povinnostmi, v Protektorátu Čechy a Morava nastala odlišná situace. Pomineme-li totiž Německou univerzitu v Praze, organizační oborové struktury zde byly výhradně národnostně české. Z německého pohledu bylo tudíž nutné zvolit k využití jejich potenciálu a začlenění do říšskoněmecké prehistorie specifický postup, mimo jiné také kvůli nedostatku kvalifikovaných odborných sil německé národnosti, s nímž se ostatně potýkalo již konstituování Úřadu pro pravěk ve vznikající Říšské župě Sudety v letech 1938–1939.

V protektorátní archeologii 1939–1945 nalezlo uplatnění jen velmi málo říšskoněmeckých prehistoriků a v tomto kontextu stojí rozhodně za pozornost, že mezi nimi nechyběly ženy, neboť archeologie byla na přelomu třicátých a čtyřicátých let 20. století stále především mužským světem. Lothara Zotze, který se objevil na pražské Německé Karlově univerzitě (*Deutsche Karls-Universität*) v září 1939 jako první z říšskoněmeckých prehistoriků, doplnili teprve v roce 1941 Camilla Streitová v Archeologickém ústavu (do Prahy sice přišla z Kolína nad Rýnem, avšak pocházela z Liberce a až do roku 1938 byla spojena s československou archeologií) a Karl Hucke, již od podzimu 1940 predestinovaný ředitel

1 Použité zkratky: archiv ARÚB – archiv Archeologického ústavu Akademie věd České republiky, Brno, v. v. i.; Archiv MZM – Archiv Moravského zemského muzea; Archiv UK – Archiv Univerzity Karlovy; archiv VMO – archiv Vlastivědného muzea v Olomouci; MÚA AV ČR – Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i.; MZA Brno – Moravský zemský archiv v Brně; NA – Národní archiv; čj. – číslo jednací; sign. – signatura.

brněnského Moravského zemského muzea. V průběhu roku 1942 v Brně začali působit antropoložka Gisela Asmusová a Hermann Schwabedissen, od roku 1942 byl v Archeologickém ústavu zčásti zaměstnán Werner Mähling, který v letech 1940–1942 úspěšně absolvoval studium prehistorie na Německé Karlově univerzitě (a v letech 1941–1942 na ní působil v pozici pomocného asistenta). Od roku 1943 působil na pomezí středních a východních Čech Walter Lung, který svůj čas a energii dělil mezi Kolínsko a Pardubicko. V protektorátní archeologii se pohybovaly také dvě absolventky Německé Karlovy univerzity – Ingeborg Kiekebuschová se v roce 1943 stala vedoucí prehistorického oddělení Městského muzea v Praze (již od jara 1941 však *de facto* spravovala bývalou archeologickou sbírku Josefa Antonína Jíry v muzeu na Hanspaulce, která se v říjnu 1941 stala součástí pražského Městského muzea) a Gisela Freundová byla od roku 1944 univerzitní asistentkou. Jen velmi krátké a v důsledku nepříliš významné bylo působení Hanse Hofera na Německé Karlově univerzitě v pozici asistenta v letech 1940–1941 a do protektorátní archeologie nezasáhly nijak významně ani dvě další univerzitní asistentky – Charlotte Kirchnerová (v roce 1942) a Rut Kraftová (v letech 1942–1944). Doplňme, že v zimním semestru 1943/1944 zastupoval Lothara Zotze během jeho nepřítomnosti na pražské univerzitě Christian Pescheck, který však v protektorátní archeologii rovněž nezanechal výraznější stopu.

Zato kandidátů, kteří se souhrou okolností v protektorátní archeologii nakonec neobjevili, bylo mnohem více. Nešlo jen o osobnosti, o nichž se diskutovalo v zákulisí jako o vhodných adeptech, a to ve většině případů zřejmě bez jejich vědomí (Friedrich Behn, Eduard Beninger, Herbert Heym, Hans-Jürgen Hundt, Walter Klammt, Heinz Knorr, Adolf Mahr, Manfred Peters, Liebetraut Rothertová). Někteří prehistorikové totiž sami aktivně nabízeli své služby, aniž by ovšem do protektorátní archeologie vstoupili: Hermann Stoll se v roce 1940 neúspěšně ucházel o místo v Moravském zemském muzeu a bezvýsledná zůstala rovněž snaha Otty Kleemanna v roce 1942 o uplatnění v protektorátní archeologické památkové péči, zato Herbertu Weineltovi (rodákovi z Frývaldova a absolventovi meziválečné Německé univerzity v Praze, ovšem od února 1940 působícímu na univerzitě v pruském Královci) se v průběhu roku 1942 podařilo zajistit si zákulisními tahy místo v Archeologickém ústavu, avšak před příchodem do Prahy zahynul na východní frontě ve válce se Sovětským svazem; Hans Freising zkoušel opakovaně nalézt uplatnění v Moravském zemském muzeu i brněnské odbočce Archeologického ústavu, jež vznikla v roce 1942, avšak pokaždé byl odmítnut.² Zato se třemi dalšími prehistoriky se sice pro protektorátní archeologii počítalo, avšak okolnosti byly silnější a žádný z nich se nakonec v českých zemích neobjevil – Rudolf Dehnke byl předurčen nejprve pro Národní muzeum, poté pro univerzitní Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou, Joachim Werner měl být instalován na plánovanou stolicí prehistorie na Německé technické vysoké škole (*Deutsche Technische Hochschule*) v Brně a Franz Hančar v roce 1943 odmítl své jmenování na Německou Karlovu univerzitu, kde měl zastupovat Lothara Zotze během jeho nepřítomnosti (souhrnně *Hlava 2019b; týž 2020b*).

Archeologie v Protektorátu Čechy a Morava pochopitelně nebyla izolována od okolního území. Příležitostně sem tudíž zasahovaly zájmy Hermanna Schrollera (hlavní postavy oboru v Říšské župě Sudety), Kurta Willvonsedera (vedoucího prehistorického oddělení Památkového úřadu ve Vídni s vazbami především na Moravu), Assiena Bohmerse, podílejšího se od roku 1939 na výzkumu paleolitického naleziště v Dolních Věstonicích, jež ovšem od podzimu 1938 ležely na území případnějším Německé říši, a sporadicky také Martina Jahna ze slezské Vratislavi. Naopak pouze epizodické bylo působení části německých členů Badatelské rady pro pravěk (*Forschungsrat für Vorgeschichte*), zřízené jako koordinační orgán protektorátní archeologie při Archeologickém ústavu v roce 1942 s cílem podřídit celý obor německým zájmům (Georg Birnbaum, Leonhard Franz, Peter Paulsen, Ernst Petersen, Hans Zeiß). A jen příležitostně zasáhly do protektorátní archeologie ještě další osobnosti (například Otto Kunkel, Herbert Jankuhn aj.).

2 Výčet lze doplnit ještě o dva další uchazeče – Paul Mertin usiloval v roce 1942 o zaměstnání v pravěkém oddělení Moravského zemského muzea (Archiv MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 7, spis čj. 66/1942) a o stejné místo se ucházela v roce 1944 Helene Ritterová, která dříve spolupracovala s Úřadem pro pravěk v Říšské župě Sudety (Archiv MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 151, spis čj. 58/1944).

Oborová paměť na léta 1938/1939–1945 byla formována poválečnými českými texty do černobílé podoby (srv. například *Kalousek 1947–48*, 106–110; *Šimek 1947–48a*; *tůž 1947–48b*) a odraz tohoto deformovaného pojetí nachází odezvu doposud. Aktivita říšskoněmeckých prehistoriků v Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1945 byly mnohostranné, někteří z nich dokonce zároveň působili také v jiných regionech (například Lothar Zotz se výrazně angažoval na Slovensku). Pokud jsou ovšem nahlíženy z (nacionálně) českého pohledu, nejsou v nich shledávána takřka žádná pozitiva a naopak jsou stále zdůrazňována negativa, resp. je vyzdvihován německo-český antagonismus podmíněný nacionálně socialistickou ideologií (srv. typicky *Kuna – Starcová – Maříková-Kubková a kol. 2019*, 16–17, 68–69). Skutečnost však byla mnohovrstevnatá a barvitější. Kromě černé a bílé se v ní objevovaly různé odstíny šedi, jež podle mého soudu převažovaly (srv. *Sklenář 2003*, 172, 173–174, 175; *Oliva – Kostrhun 2019*, 129). Ostatně dva významné konstitutivní počiny, jež s působením říšskoněmeckých prehistoriků souvisejí, přečkaly přelomový rok 1945, a prokázaly tudíž nade vši pochybnost svoji životaschopnost. Vládní nařízení o archeologických památkách z roku 1941 bylo sice zformulováno za přispění českých úřadů a Jaroslava Böhma, ovšem podnět k jeho vytvoření vzešel v létě 1940 od Lothara Zotze (*Hlava v tisku*). A založení brněnské odbočky Archeologického ústavu v roce 1942 bylo výhradním dílem říšskoněmeckých prehistoriků a německých úředních míst bez jakéhokoliv podílu národnostně českých prehistoriků a bezprostředních ideologických konotací (*Hlava 2021a*).

Teprve nedávno bylo v české literatuře výrazně poukázáno na okolnost, že říšskoněmečtí prehistorikové v Protektorátu Čechy a Morava netvořili názorově homogenní skupinu. Docházelo mezi nimi ke sporům primárně mocenské povahy, výrazné rozdíly mezi nimi panovaly rovněž ve vztahu k národnostně českým prehistorikům. Badatelsky a vypravěčsky nejvděčnější spory souvisely s výzkumem paleolitu na Moravě, kde šlo především o vyhodnocení dosavadních výzkumů a zpracování hodnotných sbírkových fondů, resp. o výzkumy konkrétních významných nalezišť. Podstata těchto konfliktů ovšem byla jedinečná, neboť spočívala v totožných odborných zájmech některých z prehistoriků, což předurčovalo pomyslné třecí plochy – na paleolit se specializovali Lothar Zotz a Hermann Schwabedissen, z Zotzova popudu se mu věnovala rovněž Gisela Freundová ve své disertační práci a pominout nelze ani Assiena Bohmerse, který se snažil získat přístup k sbírkovým fondům Moravského zemského muzea v souvislosti se svými aktivitami v Dolních Věstonicích (*Oliva – Kostrhun 2019*, 113–130; ke konfliktům srv. též stručně například *Blažek 2003*, 585–586; *Danner 2020*, 276–277; srv. ale též již *Kater 1974*, 269–273 aj.).

Spory mezi říšskoněmeckými prehistoriky v Protektorátu Čechy a Morava se ale netýkaly pouze moravského paleolitu. Ve všech ostatních případech šlo ovšem ve své podstatě o kompetenční záležitosti úřední povahy (třebaže zajisté s mocenskými konotacemi), nikoliv o konflikty kvůli zpracování konkrétních sbírkových fondů či kvůli výzkumům konkrétních nalezišť. Zdůrazněme ještě jednou, že střety, které se odehrávaly kolem moravského paleolitu, byly jedinečné, nikoliv typické. Jistou roli sehrávala rovněž nacionálně socialistická ideologie (srv. ovšem opačně *Oliva – Kostrhun 2019*, 126). Ta sice představovala především instrument, kartu v mocenské hře proti názorovým oponentům. Míra (a schopnost) jejího použití ovšem závisela nejen na charakterových vlastnostech, ale také na ideovém přesvědčení konkrétních jednotlivců. Nedomnívám se tudíž, že všichni z říšskoněmeckých prehistoriků, kteří aktivně vstoupili do protektorátní archeologie, byli jen dočasnými nacisty (*Oliva – Kostrhun 2019*, 127), a v tomto směru podle mého soudu existuje zásadní rozdíl například mezi Lotharem Zotzem a Wernerem Mählingem. Důležitý (ne-li klíčový) byl také dosud takřka naprosto opomíjený fakt, že žádný z říšskoněmeckých prehistoriků nemohl jednat zcela samostatně a nezávisle. Každý z nich totiž musel respektovat obecné principy a cíle stanovené (a prosazované) německými úředními místy – bez souladu s nimi ztratil mocenskou oporu, jež byla pro postavení v hierarchii protektorátní archeologie naprosto klíčová. To lze ostatně velmi dobře demonstrovat na osudech Lothara Zotze a Karla Huckeho, neboť právě jejich opakované neshody s německými úředními místy v Protektorátu Čechy a Morava stály za ztrátou jejich privilegovaného postavení. Názorové střety se sice odehrávaly mezi nimi a Camillou Streitovou, ta ovšem pouze naprosto striktně zastávala (a prosazovala) linii vytyčenou německými úředními místy, jejichž takřka bezmezná důvěra se právě proto těšila. Konflikty, v nichž byla důležitou aktérkou, vznikaly totiž právě kvůli nerespektování obecných principů z Zotzovy a Huckeho

strany. A ve vzájemných sporech mezi říšskoněmeckými prehistoriky rozhodně nelze pominout ani rovinu mezilidských vztahů. Například názorové neshody mezi Lotharem Zotzem a Camillou Streitovou přerostly nejpozději na přelomu let 1942 a 1943 v neskrývanou osobní averzi. Ostatně exponované postavení Camilly Streitové v protektorátní archeologii, ženy v mužském světě, se rovněž setkávalo s iracionálními (ovšem dobově podmíněnými) předsudky ze strany jejich mužských kolegů (dva konkrétní příklady viz *Hlava 2021a*, 161).

Z předchozích vět je patrně zřejmé, že tento text vznikl zčásti jako reakce na článek, který lze z pohledu tématu německo-českých vztahů v protektorátní archeologii označit bezesporu za průkopnický (*Oliva – Kostrhun 2019*). Některé z předložených tezí/závěrů si totiž podle mého soudu zasluhují diskusi. Na následujících stranách je proto nejprve věnována pozornost obecné charakteristice oborových česko-německých vztahů v českých zemích meziválečného období (kapitola 2; srv. *Oliva – Kostrhun 2019*, 107–113). Poté následuje základní chronologický (a syntetizující) přehled vývoje hlavních organizačních struktur protektorátní archeologie rozčleněný do čtyř etap, jež jsou odděleny výraznými (ovšem jistě subjektivně stanovenými) mezníky. Právě tento způsob výkladu totiž podle mého soudu umožňuje ukázat, že zdrojem konfliktů byly rozdílné představy jednotlivých aktérů (mimo jiné také německých úředních míst!) o kompetencích a organizačních principech v protektorátní archeologii, v nichž hrál moravský paleolit jen marginální roli jednoho z pomyslných bitevních polí (kapitola 3; srv. *Oliva – Kostrhun 2019*, 113–129).

Celý text vychází především ze studia dobových primárních pramenů uložených v archivech paměťových institucí v českých zemích. Ty se staly v uplynulých letech základem několika případových studií, jejichž závěry jsou zde využity (*Hlava 2017; týž 2018a; týž 2018b; týž 2020b; týž 2021a; týž 2022c; týž 2023; týž v tisku*). V této souvislosti je vhodné konstatovat, že situace ohledně stavu pramenů k dějinám archeologie v českých zemích let 1939–1945 byla ještě před dvěma desítkami let hodnocena skepticky. Je jisté, že některé z prvořadých a hodnotných archivních fondů byly po roce 1945 (úmyslně?) zničeny, v některých případech snad z osobních důvodů – rozhodně nejde pouze o konvolut písemností Lothara Zotze (*Vencl 2002*, 845; *týž 2020*, 645, pozn. 1; *Sklenář 2003*, 171), nápadná je rovněž například výrazná absence písemností (a takřka jakékoliv úřední korespondence, včetně písemností Josefa Poulíka) z let 1942–1945 v archivu brněnského Archeologického ústavu AV ČR. Přesto se domnívám, že skepse ohledně dochování relevantních pramenů není na místě. Podle mého soudu je totiž jisté, že k dějinám archeologie v českých zemích let 1939–1945 existuje takové množství pramenů úřední provenience i soukromé povahy, jež umožňuje nikoliv pouhé sestavení základní chronologické kostry událostí a poznání oficiálních úředních vztahů, ale také pohled do zákulisí, na motivy aktérů, vzájemné vazby a vztahy, názorové neshody apod.

Pro poznání mechanismů úředního rozhodování a pozadí událostí jsou důležité především písemnosti protektorátního ministerstva školství a národní osvěty (přetvořeného v červnu 1942 v ministerstvo školství) a Úřadu říšského protektora, uložené v Národním archivu. Obsahují nejen úřední korespondenci, ale také velmi cenné interní úvahy a záznamy, jež byly určeny výhradně pro vnitřní potřebu institucí. K dispozici je rovněž část písemností Archeologického ústavu, uložených v Masarykově archivu a Archivu AV ČR. Dochována je také korespondence prehistorického oddělení Národního muzea (v Archivu Národního muzea) a Moravského zemského muzea (v archivu Moravského zemského muzea). Pominout nelze ani osobní pozůstalosti, jež vcelku standardně obsahují archiválie (především korespondenci) z let 1939–1945. Kromě toho jsou v řadě případů zachovány v kompletní podobě archivní soubory (korespondence, zápisy ze schůzí výborů, záznamy o aktivitách, výstřížky z dobových novin aj.) z činnosti regionálních muzeí (resp. muzejních spolků), jež mimo jiné přesvědčivě ukazují zájem říšskoněmeckých prehistoriků i organizací o ryze utilitární kontakty neideologické povahy (badatelské dotazy a návštěvy, výměna a nákup literatury apod.) s těmito institucemi. Domnívám se proto, že žádná ze směrodatných událostí, jež byly zaznamenány v písemné podobě, nezůstala alespoň v některém z archivních fondů nezachycena – jakýkoliv podstatný skutek, který se odehrál, prostě zanechal archivní stopu. Dějiny protektorátní archeologie lze tudíž podle mého soudu opřít na centrální i místní úrovni o dobové archivní prameny, nikoliv pouze o subjektivní pamětnická svědectví, publikovaná oficiální (a tudíž cenzurovaná!) oznámení a zveřejněné odborné články.

Zbývá jen dodat, že pro tento text byl zvolen specifický způsob odkazů na informační zdroje. Odkazy na primární archivní prameny jsou striktně uváděny u doslovných citací dokumentů, jež jsou ponechány v originálním znění, a u dokumentů, jež dosud nebyly využity. V ostatních případech lze primární informační zdroje nalézt v publikovaných studiích, na něž odkazují.

2. K poměru mezi českou a německou archeologií v meziválečném Československu

Vzájemné vztahy v meziválečné archeologii českých zemí byly před čtyřmi lety charakterizovány jako česko-německé soupeření (*Oliva – Kostrhun 2019*, 107). Podle mého názoru však byla realita přece jen poněkud odlišná a pestřejší. Česká a německá archeologie se navzájem tolerovaly, příležitostně dokonce korektně kooperovaly, avšak zároveň existovaly v podstatě paralelně vedle sebe bez výrazné snahy vyvolávat názorové/ideově motivované konflikty; nechyběly však ani upřímně srdečné vztahy mezi jednotlivci, jež ale byly poměrně vzácné. Navíc je podle mého soudu nutné rozlišovat mezi centrální a regionální úrovní, jakkoliv obě roviny se zároveň vcelku přirozeně prolínaly.

Domnívám se, že pro poměr mezi českou a německou archeologií byl na centrální úrovni primárně směrodatný především národní (tj. československý) charakter nového státu, v němž byla německá minorita od počátku odsunuta do pozice nestátotvorného elementu. Na centrální úrovni byla totiž právě z tohoto důvodu jednoznačně preferována česká/československá archeologie, avšak na regionální úrovni vypadala situace odlišně, neboť zde hrál důležitou roli regionální patriotismus.

Státní archeologický ústav, který byl konstituován sérií kroků od závěru roku 1918 do počátku roku 1920 (podrobně *Hlava 2021b*; *tjž 2022b*), byl koncipován jako primárně česká/československá elitní badatelská instituce. V programových textech Lubora Niederla od prosince 1918 do června 1919 nenalezneme žádnou (!) zmínku o národnostně německé archeologii (*Hlava 2022b*, 60, 61–66 – Příloha 1–3) a první tři konzervátoři jmenovaní v průběhu roku 1920 byli výhradně Češi. Ostatně v Niederlově představě, v níž zřetelně rezonoval také jeho paternalistický pohled na archeologii na Slovensku, měla být československá archeologie v zásadě především národnostně českou archeologií. V reálné praxi také až do poloviny třicátých let 20. století Státní archeologický ústav při svých výzkumných aktivitách v podstatě pomíjel národnostně německé pohraničí Čech; na Moravě byla situace v tomto směru přece jen odlišná, což ovšem byla primárně zásluha Innocence Ladislava Červinky, který se kooperaci (a ani nezištné pomoci národnostně německým badatelům) nebránil. Dílčí změnu přineslo teprve jmenování jednatelů Státního archeologického ústavu v roce 1935, neboť mezi ně byli cíleně zahrnuti také prehistorikové německé národnosti, třebaže s omezeními vyplývajícími z policejních informací o jejich státní spolehlivosti (*Hlava 2020a*, 16–24).

O specificky českém/československém charakteru Státního archeologického ústavu přesvědčivě vypovídá, že jediným německým prehistorikem zaměstnaným zde v meziválečných letech byl Anton Gnirs, v letech 1925–1933 konzervátor pro antické památky; patrně nikoliv náhodou byl přijat do jeho služeb teprve po Niederlově faktickém odchodu z čela instituce na jaře 1924. Zájemci přitom nechyběli – o zaměstnání zde v letech 1934–1935 usiloval Hans Freising, byl ale odmítnut, oficiálně kvůli nedostatku finančních prostředků, resp. kvůli limitům kompetenčních pravomocí ředitele Karla Buchtely, jež údajně neumožňovaly samostatně rozhodnout o případném přijetí neplaceného volontéra (*Hlava 2021b*, 513, pozn. 61). Přitom nedlouho předtím, v dubnu 1933, se stal zaměstnancem Státního archeologického ústavu Vojtech Budaváry, u něhož hrál podstatnou roli jeho slovenský původ.³ Aktivní řešení absence německých zaměstnanců ve Státním archeologickém ústavu přišlo reálně na přetřes teprve v průběhu roku 1938, kdy v souvislosti s politickými jednáními o národnostním statutu, jež probíhaly na nejvyšší úrovni, ředitel Buchtela uvažoval o přijetí Camilly Streitové.⁴ Vzhledem k mni-

3 Koncept dopisu Státního archeologického ústavu ministerstvu školství a národní osvěty, 12. ledna 1931; MÚA AV ČR, fond Státní archeologický ústav, karton 2, inv. č. 27, složka Vojtěch Budaváry, čj. 45/1931 („Velkou výhodou spatřuje ústav v tom, že navrhovaný je Slovák, znalý maďarštiny.“).

4 Dopis R. Turka J. V. Šimákovi, 12. listopadu 1938; MÚA AV ČR, fond Josef Vítězslav Šimák, karton 35, inv. č.

chovskému vyústění politické situace na podzim 1938 (a také kvůli odchodu Streitové na univerzitu v Kolíně nad Rýnem) však z tohoto plánu sešlo.

Prehistorikové německé národnosti chyběli rovněž ve dvou nejvýznamnějších muzeích – v prehistorickém oddělení pražského Národního muzea i v oddělení moravského pravěku brněnského Moravského zemského muzea. Obě muzea přitom po roce 1918 prošla cílenou českou nacionalizací – v Národním muzeu ji mimo jiné podpořil Lubor Niederle (*Sklenář 2014*, 166; srv. *Hlava 2021b*, 512 – pozn. 60), v Moravském zemském muzeu byla výsledkem *palácového převratu*, který nerespektoval stanovy česko-německé Moravské muzejní společnosti, jež muzeum spravovala v striktně národnostně paritním duchu od přelomu let 1899/1900 (*Kirsch 2014*, 128–132). Jeden z problémů, s nímž se němečtí prehistorikové potýkali při svých snahách získat místo v centrálních institucích financovaných státem, ostatně výstižně vystihl Innocenc Ladislav Červinka v dopise Hansi Freisingovi v souvislosti s jeho snahou získat v roce 1933 zaměstnání v Moravském zemském muzeu: „*Na ten čas však hlavní vadou pro přijetí do Mor. zem. musea jest nedostatečná znalost češtiny a snad i požadovaný nyní všude doktorát.*“⁵ Bilingvita u německých prehistoriků v českých zemích totiž nebyla samozřejmá. A bez znalosti státního (tj. v dobové terminologii československého) jazyka nebylo možné získat státem placený úřední post. Pohlíží-li se tudíž na snahu říšskoněmecké prehistorie o instalování německých badatelů do protektorátních oborových institucí v letech 1939–1945 pouze jako na důsledek aktuálních státoprávních a mocenských poměrů, lze tyto iniciativy hodnotit také z jiného úhlu – jako reakci na stav cíleně vytvořený v meziválečných letech. Ostatně na jaře 1939, již v protektorátních poměrech, sami čeští prehistorikové považovali dosazení německých kolegů v pozici „pozorovatelů“ do těchto institucí za oprávněné a akceptovatelné, byť podmíněné politickou situací (*Hlava 2019c*, 428 – Příloha 3; *týž 2020b*, 306 – pozn. 10).

Dvě univerzitní oborová pracoviště v Praze nebyla zaměřena pouze na české, resp. německé studenty, dělítkem byl však jednoznačně jazyk, v němž probíhala výuka. Navštěvovali je také studenti jiných národností – na české Univerzitě Karlově například Jaroslav Pasternak, Ivan Borkovský, Miodrag Grbić či Ludmila Kraskovská, na Německé univerzitě v Praze (*Deutsche Universität in Prag*) Ethel Boissevainová. Zvláštním případem byl zřejmě Hans Vajner, absolvent Německé univerzity v Praze v roce 1939, jehož (údajně) češství přišlo na přetřes v roce 1940 v souvislosti s přípravou jeho disertační práce o pravěkém a časně historickém osídlení Prahy do tisku (k Vajnerově disertaci a její přípravě do tisku srv. podrobně *Hlava 2022d*). Je vhodné zmínit také Josefínu Kollmannovou, rodačku z chorvatského Brodu nad Sávou, která na Německé univerzitě v Praze obhájila disertační práci o časně latěnských maskovitých sponách v roce 1936. Její otec Oskar Kollmann, důstojník c. k. armády, pocházel z moravských Židlochovic a za ženu si vzal Rosinu Lemešicovou z chorvatské Gornji Bebriny v době, kdy byl v Brodu nad Sávou dislokován se svojí vojenskou jednotkou. Josefína Kollmannová navštěvovala čtyři roky chorvatskou (tj. slovanskou) obecnou školu, po přesídlení rodiny na Moravu po roce 1918 však již studovala výhradně na německých školách, mimo jiné na gymnáziu ve Znojmě.⁶

Problémem bylo uplatnění absolventů. Přes minimum placených míst, jež nabízela existenční jistotu, byly šance českých (resp. obecně slovanských) absolventů získat zaměstnání v oboru v Československu přece jen výrazně vyšší než možnosti absolventů německé národnosti. Přitom ani mezi absolventy Německé univerzity v Praze, mezi nimiž navíc výrazně (a atypicky) převažovaly ženy, nechyběly nadané osobnosti – nešlo jen o Camillu Streitovou, o jejichž odborných schopnostech přesvědčivě vypovídají nejen její mnohostranné aktivity v českých zemích do roku 1938, ale také povolání na univerzitu v Kolíně nad Rýnem. Pomineme-li Američanku Ethel Boissevainovou, uplatnění v cizině nalezla Elfriede Stadlerová (poté co se provdala za srbského prehistorika Adama Oršiče); v oboru, který vystudovaly,

2320 („*Jistě bude Vás zajímati, co jsem se, nezávisle od sebe na dvou dobře informovaných místech, dověděl o podivných krocích p. řed. Buchtely. Když bylo ještě na obzoru jednání o národnostním statutu, chtěl pan ředitel ukázati se hezkým pro budoucnost a vši silou se namáhal o to, aby do ústavu přišla Dr Streitová a já abych byl obětován. Bylo to proti úmyslům ministerstva, které bylo mi nakloněno a které o Dr Streitové s počátku ani nic nevědělo.*“).

5 Dopis I. L. Červinky H. Freisingovi, 18. září 1933; archiv ARÚB, nezpracovaná pozůstalost H. Freisinga.

6 K původu Josefíny Kollmannové viz materiály uložené v Archivu UK, fond Filozofická fakulta Německé univerzity v Praze, karton 84, inv. č. 99, složka Josefína Kollmann.

působily (byť pouze přechodně) rovněž Edith Stiassná a (od roku 1939 v Říšské župě Sudety) Josefina Kollmannová, nikoliv ovšem v institucích zřizovaných československým státem. Kvalita Pravěkého semináře (*Vorgeschichtliches Seminar*) Německé univerzity v Praze, v jehož čele stál od roku 1929 vídeňský prehistorik Leonhard Franz, přitom velmi dobře vynikne při srovnání s Ústavem pro praehistorii a protohistorii Masarykovy univerzity v Brně, který byl uveden v život v roce 1931 – ve třicátých letech 20. století v Praze úspěšně ukončilo studium devět absolventů, v Brně ani jediný. Dodejme, že pro německou paleolitickou archeologii v Brně byla již od závěru 19. století významným centrem katedra geologie a mineralogie Německé technické vysoké školy, jejíž součástí byla také menší prehistorická sbírka – do roku 1923 stál v čele této katedry Anton Rzehak (od roku 1905 nástupce Alexandra Makowského), ve dvacátých letech 20. století převzal její vedení Hans Mohr a od roku 1934 zde našel nuzné existenční zázemí Hans Freising.⁷

Dvě ústřední profesní organizace – Společnost československých prehistoriků a Německá společnost pro pravěk a ranou dobu dějinnou v Československu (*Deutsche Gesellschaft für Vor- und Frühgeschichte in der Tschechoslowakei*) – ve svých stanovách neměly národnost jako kritérium vymezující členství. To samé ostatně platilo také o Moravském archeologickém klubu. Vstoupit do těchto spolků tudíž mohl kdokoli, samozřejmě při respektování mechanismu přijímací procedury. V praxi však k tomu docházelo jen velmi zřídka – například počet národnostně českých členů Německé společnosti pro pravěk a ranou dobu dějinnou v Československu za celou dobu její existence nepřesáhl desítku: od počátku k nim patřili Innocenc Ladislav Červinka a Josef Skutil, postupně přibyli Jaroslav Böhm, František Vildomec, Jiří Neustupný, Antonín Gottwald (v roce 1937 ovšem vystoupil) a Miroslav Chleborád (v roce 1937 rovněž vystoupil), v roce 1938 se stali jejími členy Ivan Borkovský, Jan Filip a Ladislav Hájek (*Hlava 2019a*, 156, pozn. 470).

Rozsah a konkrétní příklady spolupráce mezi českými a německými prehistoriky, resp. institucemi v meziválečném Československu představují doposud badatelsky nedostatečně uchopené téma. Běžné byly badatelské návštěvy v muzejních sbírkách i výměna literatury, do významných monografií byly příslušné informace o nálezech, resp. artefaktech poskytovány v podstatě bez výhrad. Zato publikování článků německých autorů v českých časopisech a českých autorů v německých časopisech bylo poměrně vzácné. Například ve dvou časopisech vydávaných oborovými spolky s celostátní působností – *Obzoru prehistorickém* Společnosti československých prehistoriků a *Sudetě* Německé společnosti pro pravěk a ranou dobu dějinnou v Československu – publikovali autoři z opačného národnostního tábora jen zřídka (*Sudeta*; srv. příslušnou bibliografii: *Sklenář 1997*, 4–18), resp. vůbec (*Obzor prehistorický*; srv. příslušnou bibliografii: *Sklenář 1970*). Častější bylo zřejmě zveřejňování článků českých autorů v německých časopisech. Ovšem pokusy o zveřejnění článků německých autorů v českých časopisech zcela jistě nechyběly – opět jen ilustrativně uvedme, že Herbert Weinelt nabízel v roce 1936 redakci Časopisu Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci rukopis jednoho ze svých článků, avšak bez úspěchu.⁸

Ke kooperaci docházelo dokonce při terénních výzkumech, třebaže patrně rovněž pouze výjimečně. Namátkou na Šternbersku na severní Moravě se při výzkumu pohřebiště kultury lužických popelnicových polí v Moravské Huzové angažovali členové českého Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci i německého Muzejního spolku pro město Šternberk a jeho německé okolí (*Museumverein für die Stadt Sternberg und ihre deutsche Umgebung*); oba muzejní spolky nikterak neskrývaly svůj výrazně nacionální charakter, přesto se v tomto případě dokázaly dohodnout (*Hlava 2022a*, 22–24, 25). K obdobné spolupráci (s následným dělením získaných nálezů) došlo rovněž například mezi Českým menšinovým muzeem a německým Městským muzeem v Žatci v severozápadních Čechách (*Hlodňák 1997*, 64–65).

7 Materiály k působení Hanse Freisinga na Německé technické vysoké škole v Brně jsou uloženy v MZA Brno, fond Německá technika Brno, karton 567, složka Hans Freising.

8 Dopis H. Weinelta redakci Časopisu Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci, 21. prosince 1936; archiv VMO, fond Vlastenecký spolek muzejní, karton 12 (Weinelt se odvolával na doporučení Josefa Blekty, spojeného s archeologií na Plumlovsku).

Na regionální úrovni podle mého soudu nehrály národnostní tenze prvořadou roli. Směrodatné bylo respektování teritoriální působnosti muzejních spolků, tj. zájmového území, na němž podnikaly své aktivity. To samé ostatně platilo o soukromých badatelích. Pokud si jednotlivé strany v tomto směru dokázaly vyjít vstříc, vztahy byly korektní bez ohledu na národnost, v některých případech dokonce přátelské. Německo-české vztahy právě tohoto typu lze velmi dobře přiblížit na příkladu Uničovska na severní Moravě, regionu s výraznou převahou národnostně německého obyvatelstva. Terénní výzkumy zde probíhaly od roku 1928 pod záštitou Muzejního spolku pro Uničov a okolí (*Museumsverein für Mährisch-Neustadt und Umgebung*) a místního německého Městského muzea (*Städtisches Museum*). Inicivou je Vinzenz Reimer, penzionovaný plukovník někdejší monarchistické armády (a v letech 1916–1918 velitel 21. čáslavského pěšího pluku), a jejich odborného vedení se ujal německý brněnský prehistorik Karl Schirmeisen. Podíleli se na nich mimo jiné místní starousedlíci české národnosti a rovněž vztahy se sousedními českými institucemi byly velmi korektní – s muzeem v Litovli ani s muzejníky v Dubicku neexistovaly žádné třecí plochy. Zato vůči německému muzeu v sousedním Šternberku, sídle politického okresu, do něhož spadal Uničov, projevovali Uničovští značnou ostražitost, neboť se právě z této strany obávali zákroků proti svým aktivitám. V Uničově byl vždy srdečně vítán Innocenc Ladislav Červinka, neboť stál u počátků uničovských výzkumů a z titulu svých úředních funkcí poskytoval Uničovským záštitu. Právě on totiž v roce 1928 doporučil Vinzenzi Reimerovi obrátit se na Karla Schirmeisena jako odbornou autoritu. Je ovšem otázka, do jaké míry (a zda vůbec) lze situaci na Uničovsku považovat za reprezentativní a typickou – tamější muzejní spolek totiž nebyl konstruován primárně nacionálně, neboť ve srovnání například s muzejním spolkem v sousedním Šternberku v jeho názvu záměrně chybělo zdůraznění německví (srv. *Hlava 2022a*, 20, pozn. 4). Ostatně Vinzenz Reimer, který byl až do své smrti na počátku roku 1938 duší tamějších terénních aktivit, postrádal jakékoliv národnostní předsudky a těšil se respektu i vážnosti v německé i české veřejnosti (*Hlava 2019a*, 157, pozn. 478). Je ovšem jisté, že ochota k vzájemné kooperaci měla i na regionální úrovni své limity. Opět jen namátkou uvedme, že Karlu Schirmeisenovi byly sice kolegiálně poskytnuty ke zpracování některé nálezy uložené v českém muzeu v Litovli (*Schirmeisen 1934; Hlava 2019a*, 157, pozn. 475–476), avšak paleolitické nálezy z Mladečských jeskyní mu Litovelští odmítli poskytnout, neboť podle jejich názoru měl takto významný soubor zpracovat český vědec (*Hlava 2019a*, 158).

Je tudíž vhodné upozornit, že pro kvalifikované posouzení situace v regionální archeologii citelně postrádáme tematické studie o jednotlivých oblastech založené na studiu archivních pramenů, jež by umožnily náležitou komparaci dat. Přesto je vhodné zaznamenat, že obdobná situace jako na Uničovsku panovala v jihomoravských Dolních Věstonicích, jež ležely v tradičním národnostně německém regionu a byly v jiném případě zvoleny jako modelový příklad (*Oliva – Kostrhun 2019*, 110–113).

3. Archeologie v Protektorátu Čechy a Morava: organizační rámec a jeho vývoj

Jednotliví říšskoněmečtí prehistorikové, kteří působili v protektorátní archeologii, měli sice své vlastní představy a záměry, je ale vhodné zdůraznit, že byli výrazně limitováni dvěma zásadními faktory. Jednak jejich příchod do českých zemí závisel na rozhodnutí německých úředních míst (tj. neocitli se zde výhradně z vlastní vůle, jakkoliv jejich souhlas s působením v Protektorátu Čechy a Morava byl samozřejmě nezbytný), jednak museli respektovat stanovené principy a cíle. Nikdo z nich tudíž nemohl jednat zcela samostatně a nezávisle bez rizika ztráty svého postavení, neboť klíčové rozhodovací pravomoci příslušely německým úředním místům. V Protektorátu Čechy a Morava to byl až do správní reformy v polovině roku 1942 Úřad říšského protektora, v němž archeologie spadala do kompetence Hanse Reinholda a (od jara 1941) jeho nástupce Wolfa von Botha, který od léta 1942 zčásti působil v struktuře ministerstva školství, resp. (od léta 1943) německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu. Nikoliv Lothar Zottz či Camilla Streitová, ale právě Hans Reinhold a Wolf von Both, říšskoněmečtí kariéerní úředníci, představují podle mého názoru nejdůležitější postavy protektorátní archeologie, třebaže jejich skutečný vliv zůstával skryt za zdmi úředních místností. Obzvláště v roce 1939 do dění aktivně zasahovalo také říšské ministerstvo vědy, výchovy a vzdělávání v Berlíně, kde záležitosti týkající

se archeologie spočívaly v rukách Wenera Buttlera († 1940) a Roberta Hieckeho, resp. jejich nadřízeného Hermana-Walthera Freye.

Jakkoliv se v průběhu roku 1939 na formulování obecných záměrů výrazně podíleli právě ministerští úředníci z Berlína, nejpozději od podzimu 1939 koordinoval celkovou strategii a jednotlivé kroky Hans Reinhold přímo v Praze. Do Protektorátu Čechy a Morava ostatně přišel právě z říšského ministerstva vědy, výchovy a vzdělávání, v němž byl původně asistentem Roberta Hieckeho (*Hlava 2020b*, 332 – Příloha 3), o jehož vynikající orientaci v zákulisí oboru nepanovaly žádné pochybnosti (*Hlava 2018a*, 20–21). Reinhold měl tudíž pro své působení v protektorátní archeologii velmi dobré předpoklady. Jemu (a rovněž jeho nástupci Wolfu von Bothovi, jemuž však zřejmě chyběla důvěrná znalost oboru, neboť jeho profesní doménou bylo knihovnictví; *Mohn 2018*, 272) příslušelo také právo rozhodovat o méně podstatných organizačních záležitostech; klíčová rozhodnutí však byla schvalována na úrovni státního podtajemníka Kurta von Burgsdorffa a státního tajemníka (a později říšského ministra) Karla Hermanna Franka, resp. výjimečně také říšským protektorem.

Záměrem německých úředních míst bylo vytvořit z říšskoněmeckých prehistoriků v Protektorátu Čechy a Morava harmonický celek sestávající z nezištně spolupracujících jednotlivců, z nichž žádný neměl získat dominantní postavení a všichni měli upřednostňovat společný cíl před osobními ambicemi. Tato ideální představa však zůstala pouze na papíře. Po příchodu Camilly Streitové do Prahy a Karla Huckeho do Brna v druhé polovině roku 1941 se totiž protektorátní archeologie proměnila v pomyslné bitevní pole a s dalšími říšskoněmeckými prehistoriky, kteří se zde poté objevili, vzájemných neshod přibývalo. Ostatně Reinholdův nástupce Wolf von Both, jemuž připadla nevděčná role arbitra sporů, si v roce 1944 v jednom z dopisů charakteristicky povzdechl: „*Es ist tief bedauerlich, dass die deutschen Vorgeschichtsforscher in Böhmen und Mähren im allgemeiner Kampfstellung gegeneinander stehen.*“⁹

Je také vhodné upozornit na další opomíjený fakt. Až do tzv. Heydrichovy správní reformy v první polovině roku 1942 poskytovalo Archeologickému ústavu bezpečnou záštitu ministerstvo školství a národní osvěty. Úřad říšského protektora respektoval úřední postupy a na Archeologický ústav se obracel výhradně prostřednictvím ministerstva, nikoliv přímo. To samozřejmě nezabránilo nařízením, jež zasahovala do činnosti Archeologického ústavu, avšak komunikace přes prostředníka umožňovala alespoň v omezené míře manévrovat, volit zdržovací taktiku apod. Zároveň ovšem aktivity Archeologického ústavu zůstávaly minimálně zčásti skryty před německými úředními místy díky loajálním českým ministerským úředníkům. Připomeňme například, že na podzim 1941 předložil ředitel Archeologického ústavu Jaroslav Böhmm velkolepý plán vydávání konkrétních publikací na rok 1942; přestože nakonec nebyl realizován, ministerstvo jej ještě na jaře 1942 (!) podpořilo (*Hlava 2017*, 26, obr. 3). Když chtěl Lothar Zotz v letech 1939–1941 využít Archeologický ústav pro své záměry, mohl s Jaroslavem Böhmem diskutovat a předestírat mu své náměty, ale neměl pravomoc cokoli nařizovat. Pokud však debaty vedené v kolegiálním a zdvořilém duchu nevedly k cíli, mohl se obrátit na Úřad říšského protektora a přes něj zařídit to, co potřeboval. K tomu se však odhodlal teprve na počátku roku 1941, kdy získal dojem, že jiná cesta k prosazení jeho představ není možná (*Hlava 2017*, 24–26). Zlom nastal s jmenováním Camilly Streitové zástupkyní ředitele Jaroslava Böhma na počátku prosince 1941, jmenováním nové protektorátní vlády na počátku roku 1942 (ministrem školství a národní osvěty se stal Emanuel Moravec) a především s počátkem působení Wolfa von Botha ve strukturách ministerstva školství od léta 1942, jež bylo důsledkem správní reformy.

3.1. Březen 1939 – počátek roku 1940: první kroky

Principy a cíle říšskoněmecké prehistorie v Protektorátu Čechy a Morava zformuloval již během jara 1939 Werner Buttler v říšském ministerstvu vědy, výchovy a vzdělávání (ovšem za přispění Hanse Reinholda z Úřadu říšského protektora). Stěžejním odborným pracovištěm měla být pražská univerzita, která se v souladu s poměry panujícími v Německé říši měla stát badatelským centrem německé archeologie v Protektorátu Čechy a Morava. Do tří nejvýznamnějších českých oborových institucí – Stát-

9 Dopis W. von Botha K. Huckemu, 22. února 1944; NA, fond Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě, sign. I-10 V-5-1, karta 538.

ního archeologického ústavu, Národního muzea a Moravského zemského muzea – měly být dosazeny německé odborné síly kvůli získání kontroly nad jejich činností a využití odborného potenciálu, jímž disponovaly (*Blažek – Lutovská 2002*, 617–618, 621–623 – Dokument 1). Primárním záměrem byla tudíž infiltrace českých institucí, nikoliv odstranění českých prehistoriků z jejich míst. Optimálním modelem, s nímž se tehdy počítalo, bylo instalování německých prehistoriků do pozic zástupců vedoucích, nikoliv na ředitelské posty. Obtížně realizovatelné a komplikované úvahy o rozdělení archeologické památkové péče na českou a německou část (a její propojení s archeologickou památkovou péčí v Říšské župě Sudety prostřednictvím pracoviště na pražské univerzitě), které zformuloval již v březnu 1939 Hermann Schroller ve snaze vstoupit aktivně do dění v sousedním regionu, byly odmítnuty (bližší *Hlava 2020b*, 305–306, 331–332 – Příloha 1).

Stav, v němž se německá archeologie v českých zemích v březnu 1939 nacházela, byl ovšem od Buttlerovy ideální představy naprosto odlišný. Bylo tudíž zjevné, že bude nutné postupovat krok za krokem. Prioritou se stalo obsazení prehistorického pracoviště na pražské univerzitě, zatímco Státní archeologický ústav, Národní muzeum i Moravské zemské muzeum měly být prozatím ponechány stranou. Přes *boom* studia prehistorie ve třicátých letech 20. století v Německu (*Pape 2002*, 166–175, Abb. 3–20) se totiž říšskoněmecká prehistorie potýkala s personální nouzí. A svazujícím faktorem byl také jazyk, neboť pro působení v protektorátní archeologii byla vhodná alespoň pasivní znalost češtiny.

3.1.1. Univerzity

Na Německé univerzitě v Praze bylo prehistorické pracoviště uprázdněno od pozdního léta (resp. od konce roku) 1938 po odchodech Leonharda Franze na univerzitu do Lipska a Camilly Streitové na univerzitu v Kolíně nad Rýnem. Konkurz, jehož výsledek byl zveřejněn 1. března 1939 (tj. ještě v éře druho-republikového Česko-Slovenska), přinesl paradoxní výsledek – jako nejvhodnější kandidát byl výběrovou komisí doporučen Leonhard Franz, který Prahu nedlouho předtím opustil; na druhé místo byl zařazen Lothar Zotz, třetí místo bylo přisouzeno Kurtu Willvonsederovi. Franz ovšem návrat do Prahy odmítl, a tak univerzitní funkcionáři poté vsadili na Zotze. Ten se těšil zvláštní podpoře úředníků z říšského ministerstva vědy, výchovy a vzdělávání, především Wernera Buttlera. Právě s jeho podporou se stal 1. května 1938 ředitelem nově založeného Braniborského zemského úřadu pro pravěk a ranou dobu dějinnou (*Brandenburgisches Landesamt für Vor- und Frühgeschichte*), jehož sídlem byl Berlín. Zde se však nedokázal ve změní početných protichůdných zájmů prosadit a jeho braniborská mise skončila neúspěšně (*Leube 2001*, 3–8). Již na přelomu listopadu a prosince 1938 mu bylo nabídnuto místo ústřední postavy vznikající archeologické památkové péče v Říšské župě Sudety, které však odmítl (podrobně *Hlava 2019a*, 71–72). Když na konci února 1939 z Braniborského zemského úřadu odešel, byl poté zaměstnán jako zvláštní vědecký pověřenec říšského ministra vědy, výchovy a vzdělávání (*Leube 2001*, 8). Šlo zjevně o pouhé provizorium.

Na berlínském ministerstvu se o Zotzovi uvažovalo v souvislosti s pražskou univerzitou již v listopadu 1938 (*Hlava 2019a*, 71). Jeho jmenování na jaře 1939 bylo zřejmě pozdrženo čekáním na převzetí pražské univerzity do říšské správy, neboť do té doby provedení tohoto aktu příslušelo stále protektorátnímu ministerstvu školství a národní osvěty. S Zotzem se v Berlíně počítalo pro Prahu ještě na počátku července 1939, poté však nastala změna, jejíž motivy zůstávají (prozatím?) nejasné. Dne 14. srpna 1939 byl totiž jmenován docentem na univerzitu ve Vratislavi, kde se o rok dříve habilitoval. Šlo zjevně o trvalý post, ostatně Zotz se do Vratislavi přestěhoval a vzápětí se tam rovněž oženil. Záhy však došlo k další změně, jejíž motivy jsou rovněž (prozatím?) nejisté. Dne 9. září 1939 byl jmenován mimořádným profesorem a pověřen komisařským vedením Pravěkého semináře na Německé Karlově univerzitě, v listopadu 1939 přejmenovaného v Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou (naposledy *Hlava 2020b*, 306–308).

Zotz již záhy, na konci září 1939, vypracoval svoji představu o cílech a fungování svého univerzitního Ústavu (*Hlava 2017*, 23, 31–32 – Příloha 1). Vyplývá z ní, že tehdy počítal s koexistencí (a konkurencí) české a německé archeologie, zároveň si byl ale vědom výrazné převahy české archeologie, k níž však přistupoval bez apriorních negativních soudů. Česká archeologie byla ostatně v jeho elaborátu zmíněna pouze při srovnání počtu publikačních možností, jež vyznívalo výrazně v její prospěch. Podstatou Zot-

zovy koncepce bylo vytvořit z univerzitního pracoviště badatelské centrum, které hodlal zapojit do mezinárodních kontaktů; teoretický i terénní výzkum zamýšlel orientovat na *germánský pravěk*. Písemným zformulováním koncepce se však jeho aktivity na několik následujících měsíců v podstatě vyčerpaly. Ostatně v Praze se v září 1939 ocitl v prostředí, jehož zákulisí neznal, a navíc musel poměrně dlouho řešit elementární existenční starosti; dokonce již na podzim 1939 uvažoval o odchodu z Prahy (*Hlava 2018a*, 8, pozn. 5). Řádným profesorem s jistotou definitivního postavení byl jmenován teprve k 1. srpnu 1940.

Je vhodné zdůraznit, že Lothar Zotz své záměry formuloval v době, kdy směřodátným faktorem v oboru bylo stále české prehistorické pracoviště na Univerzitě Karlově. Jeho vedoucím byl od roku 1934 Josef Schráníl a kromě Jana Filipa, jenž byl v roce 1938 po úspěšné habilitaci jmenován docentem, na něm od léta 1939 působil po svém návratu ze Slovenska ještě Jan Eisner, jemuž však byla na zimní semestr akademického roku 1939/1940 udělena dovolená. Od poloviny dubna 1939 se ovšem pracoviště potýkalo s prostorovými problémy, neboť část místností v budově, v níž sídlilo, zabral Ústav pro péči o uprchlíky, zřízený na konci předchozího roku při ministerstvu sociální péče. Zlom nastal 17. listopadu 1939 v souvislosti s uzavřením českých vysokých škol. Třebaže v prosinci 1939 Úřad říšského protektora deklaroval, že smyslem opatření z předchozího měsíce bylo znemožnit výuku, nikoliv badatelský provoz, realita byla odlišná. Prehistorické pracoviště na Univerzitě Karlově jako jedno z center české archeologie svoji činnost neobnovilo (podrobně *Hlava 2023*).

Stejný osud jako prehistorické pracoviště pražské Univerzity Karlovy potkal po 17. listopadu 1939 také obdobné pracoviště na Masarykově univerzitě v Brně, kde od roku 1931 působil jako jeho vedoucí Emanuel Šimek. Pro brněnskou univerzitní archeologii to ovšem nemuselo znamenat konec. Nejpozději v létě 1939 se totiž začalo diskutovat o vytvoření samostatné stolice prehistorie na Německé technické vysoké škole v Brně, pro niž byl jako vhodný kandidát zvažován Joachim Werner. Se zřízením tohoto pracoviště se počítalo v roce 1940, ovšem říšské ministerstvo školství neposkytlo potřebné finanční prostředky a celý záměr byl odsunut na neurčito. Zjevně mělo jít o vytvoření moravského soupeřníka (a zároveň konkurenta) pražského německého univerzitního Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou i českého prehistorického pracoviště na Masarykově univerzitě v Brně (*Hlava 2020b*, 323–324). V důsledku měly mít Praha a Brno samostatná německá i česká univerzitní prehistorická pracoviště. Nepoměr v jejich počtu, který byl dědictvím předchozí éry, měl být odstraněn.

3.1.2. Státní archeologický ústav/Archeologický ústav

Zatímco se německá úřední místa v Praze a Berlíně potýkala s vyřešením elementárního problému, tj. s obsazením uvolněného místa na pražské univerzitě, výraznou proměnou prošel Státní archeologický ústav.¹⁰ Na přelomu února a března 1939, tj. ještě před vznikem Protektorátu Čechy a Morava, byl novým ředitelem jmenován Jaroslav Böhm, patrně nejtalentovanější prehistorik profesionálně školené generace, jež vstoupila do české/československé archeologie ve dvacátých letech 20. století. Schopnost koncepčního myšlení, formulování vize a jejího cíleného naplňování prokazoval již řadu let. Na jaře 1939, již v nové protektorátní éře, se Státní archeologický ústav nacházel v nezáviděníhodném postavení, neboť počet jeho zaměstnanců klesl na šest a z nich pouze dva byli prehistorikové s odborným vzděláním. Nové státoprávní poměry však paradoxně způsobily obrat. Ze zrušených ministerstev zahraničních věcí a národní obrany (a také například z Památníku osvobození) byly totiž k dispozici kvalifikované úřední i technické síly, jež ministerstvo školství a národní osvěty nabídlo institucím, které zřizovalo. Jaroslav Böhm dokázal využít příležitost a na začátku prosince 1939 již měl Archeologický ústav 23 zaměstnanců (*Hlava 2019c*, 422–424, 429–431 – Příloha 3, obr. 3–4). Poprvé v dějinách instituce bylo k dispozici početné technické zázemí. Jen díky tomu mohl Böhm na konci roku 1939 zformulovat smysluplný program výzkumu hradišť (*Lutovská – Lutovský 2002*). A na počátku roku 1940 vznikla ucelená koncepce činnosti na několik následujících let, v níž nechyběly konkrétní výzkumné záměry pro české země (*Hlava 2017*, 23, 32–36 – Příloha 2).

¹⁰ Státní archeologický ústav byl v září 1939 přejmenován v Archeologický ústav. Text tuto změnu důsledně reflektuje.

Již v průběhu roku 1939 však Böhm musel čelit také mocenské realitě protektorátních poměrů. Nutnost požádat Úřad říšského protektora o souhlas s cestou do Berlína na VI. mezinárodní archeologický kongres v srpnu 1939 byla jen nevýznamnou úřední nepřijemností. Závažnější důsledky měla Böhmova snaha participovat na výzkumech při stavbě dálnice Vratislav–Vídeň. Trasa dálnice, jež procházela v severojižním směru přes Moravu, byla podle mezistátních dohod z podzimu 1938 exeterritoriálním územím Německé říše, a právě proto měli výzkumy provádět říšskoněmečtí prehistorikové – v severní části byl jimi pověřen Hermann Schroller (ten své pravomoci vzápětí převedl na Hanse Freisinga, působícího v muzeu v Opavě), jižní část spadala pod pravomoc Kurta Willvonsedera (výzkumy nakonec vedl Karl Schirmeisen). Böhmovi však šlo především o uložení nálezů, neboť chtěl, aby zůstaly na Moravě, v Moravském zemském muzeu. Jeho snahu však využil Úřad říšského protektora. Ten byl ochoten Böhmovi vyhovět, ovšem jednou ze stanovených podmínek bylo zaměstnat německé prehistoriky v Archeologickém ústavu a Moravském zemském muzeu. Jejich výběr byl ponechán na Böhmovi a Zemském úřadu v Brně, zřizovateli Moravského zemského muzea. Böhmovi však poskytl vítanou záminku k zmaření tohoto záměru nedostatek prehistoriků německé národnosti, kteří by připadali v úvahu, třebaže se v této záležitosti obrátil mimo jiné také na Lothara Zotze. Úřadu říšského protektora nakonec navrhl jako vhodnou osobu pouze Helmuta Preidela, jehož však u německých úředníků diskvalifikovaly židovské kořeny jeho manželky (*Weger 2010, 707; Blažek 2015, 75–76*). Situaci se nakonec podařilo vyřešit kompromisem, který ve skutečnosti představoval Böhmovo vítězství – Karlu Schirmeisenovi, který vedl výzkumy v jižní části trasy dálnice, byly dány k dispozici prostory v Moravském zemském muzeu k uložení a zpracování nálezů, aniž by se ovšem stal zaměstnancem muzea (k situaci v roce 1939 viz *Hlava 2019c*; k dálnici *Hlava 2020b, 315*).

3.1.3. Národní muzeum a Moravské zemské muzeum

Prehistorické oddělení Národního muzea zůstalo po celý rok 1939 uchráněno přímých německých zásahů a jeho kontakty s říšskoněmeckou historií byly v podstatě ryze formální, resp. věcné (*Hlava 2020b, 308, pozn. 18*). Pomineme-li likvidaci archeologické expozice v roce 1941, přes veškeré snahy z německé strany se na tom vcelku nic podstatného nezměnilo až do roku 1945 a bezprostřední vliv říšskoněmeckých prehistoriků na chod prehistorického oddělení byl po celou dobu marginální (srv. *Sklenář 2014, 184–189*).

Zato zcela odlišně se vyvinula situace v brněnském Moravském zemském muzeu a zdůrazněme, že události, které se zde odehrály v druhé polovině března 1939, nejen výrazně zkrížily německé plány zformulované v následujících měsících v Berlíně a Praze, ale v důsledku také zásadně předurčily osudy moravské archeologie v následujících letech. V Brně totiž již 16. března 1939 převzali iniciativu místní Němci a komisařským správcem Moravského zemského muzea byl za asistence gestapa jmenován Josef Freising, jeden z místních německých národoveckých vlastivědných badatelů. Zásah však směřoval primárně proti řediteli muzea Jaroslavu Helfertovi, nikoliv proti českým zaměstnancům. Přinejmenším zčásti šlo o odvetu za události z let 1918–1922, kdy se vedení muzea chopili Češi, v jejichž čele stál právě Jaroslav Helfert. Od přelomu let 1899/1900 totiž spravovala muzeum v striktně paritním česko-německém duchu Moravská muzejní společnost, jejíž vliv na chod muzea byl právně pochybným způsobem rázně ukončen. Na (oprávněném) pocitu nespravedlnosti a křivdy na německé straně nic nezměnil ani verdikt nejvyššího soudu v roce 1922, který zákonnost *palácového převratu* v český prospěch potvrdil, a následně jej posvětila také československá vláda (*Kirsch 2014, 128–132*). Po dvou desítkách let se však nezhojené německé rány otevřely.

Pražská centrála Úřadu říšského protektora byla postavena před hotovou věc. O situaci v Brně se dozvěděla náhodou (!) teprve na počátku června 1939. Po následných interních diskusích, v nichž se zvažovaly dvě alternativy (český ředitel s německým zástupcem; německý ředitel s českým zástupcem), bylo nakonec v létě 1939 rozhodnuto ponechat z prestižních důvodů ředitelský post v německých rukách, ovšem Josef Freising měl být z vedení muzea odstraněn. Moravské zemské muzeum mělo být profesionálně řízenou institucí s badatelským programem a Freisingovy kroky (a ostatně ani jeho kvalifikace) této představě neodpovídaly. První konkrétní personální návrhy padly již v létě 1939 – berlínské říšské ministerstvo vědy, výchovy a vzdělávání navrhlo do čela muzea Friedricha Behna, zatímco Kurt

Willvonseder doporučil za ředitele Eduarda Beningera. Tyto diskuse však zřejmě nepřekročily rámec kuloárních úvah a z důvodů, jež (prozatím?) nelze objasnit, skončily bez praktického výsledku (podrobně *Hlava 2020b*, 309–313).

3.2. Jaro 1940 – listopad/prosinec 1941: pod taktovkou Lothara Zotze!?

Teprve na jaře 1940 začal do dění v protektorátní archeologii aktivně zasahovat Lothar Zotz. V dubnu 1940 se zapojil do vyhledávání a výběru vhodných německých posil (*Hlava 2020b*, 317, 332 – Příloha 2). Celou akci koordinoval Hans Reinhold z Úřadu říšského protektora, který však bral v potaz nejen představy Lothara Zotze, ale i jiné návrhy. Svými konkrétními náměty přispěli totiž také Werner Buttler a Robert Hiecke z říšského ministerstva vědy, výchovy a vzdělávání, o místo ředitele Moravského zemského muzea se sám ucházel (patrně na upozornění Martina Jahna) Hermann Stoll. Sítem posudků, které byly na vybrané kandidáty vypracovány během léta 1940, prošli Karl Hucke, Camilla Streitová, Hans-Jürgen Hundt, Walter Klammt a Manfred Peters, s Joachimem Wernerem se stále počítalo pro plánovanou (avšak nakonec nerealizovanou) stolicí prehistorie na Německé technické vysoké škole v Brně. Z tohoto sexteta však do protektorátní archeologie nakonec vstoupili jen Karl Hucke a Camilla Streitová (podrobně *Hlava 2020b*, 316–320, 332–339 – Příloha 3–9).

Již od léta 1939 bylo prioritou obsazení ředitelského místa v Moravském zemském muzeu a pro tuto roli byl od října 1940 předurčen Karl Hucke. Ten však od léta 1939 působil jako dobrovolník ve *wehrmachtu*, v jehož uniformě zažil na jaře 1940 vítězné německé tažení ve Francii. Kromě uvolnění z armády, jež se ukázalo jako značně komplikované, musel s jeho přesunem na Moravu souhlasit mimo jiné také jeho dosavadní zaměstnavatel, neboť od 1. listopadu 1938 Hucke působil jako *první kustos* v Zemském úřadu pro pravěk v dolnoslezské Vratislavi. Po propuštění z jeho služeb byl sice s platností od 1. června 1941 jmenován novým ředitelem Moravského zemského muzea, avšak prozatím šlo pouze o formalitu. Na jaře 1941 se totiž Huckeho jednotka zapojila do válečných operací na jihovýchodě Evropy. Z *wehrmachtu* byl Hucke dočasně uvolněn teprve v říjnu 1941. V novém působišti se chopil svých povinností 11. listopadu 1941 (k Huckeho příchodu do Brna viz *Hlava 2020b*, 320–321; *týž 2021a*, 152).

Situace v Moravském zemském muzeu před Huckeho příchodem byla značně nepřehledná. Nešlo jen o snahy Josefa Freisinga udržet se co nejdéle v ředitelském křesle či dosadit do prehistorického oddělení muzea svého syna Hanse. Na pořadu dne bylo také řešení situace s Ústavem Anthropos, jehož vybudováním byl v poslední den roku 1938 pověřen Karel Absolon. Podařil se mu tehdy vskutku husarský kousek, neboť v poslední chvíli zvrátil svůj odchod z muzea do penze (*Kostrhun 2003*, 114). Šlo ovšem o značně chimérický projekt, utkvělou Absolonovu ideu z předchozích let. Třebaže v nových protektorátních poměrech, jež zanedlouho nastaly, byla jeho pozice nejistá, již v průběhu roku 1939 se mu podařilo získat ředitele Freisinga na svoji stranu. Ostatně na miskou vah padala také Absolonova pověst vědecké hvězdy s mezinárodní popularitou, jejíž auru úspěšně přižívoval. Z německého pohledu měl být Ústav Anthropos vybudován jako ústřední badatelské centrum pro výzkum paleolitu a excentrický Absolon byl prozatím spíše jen trpěn a využíván, aniž by však padl definitivní verdikt o jeho dalším osudu. Ovšem po téměř třech letech byl celý projekt v podstatě stále na počátku, bez viditelného pokroku.

Vzhledem k peripetiím s Huckeho uvolněním z *wehrmachtu* se nakonec v protektorátní archeologii dříve objevila Camilla Streitová. Dne 1. srpna 1941 nastoupila do Archeologického ústavu s posláním získat kontrolu nad jeho činností a hájit v něm německé zájmy, zcela v duchu původní koncepce z roku 1939. Zástupkyní ředitele Jaroslava Böhma byla *de iure* jmenována teprve k 2. prosinci 1941. Na rozdíl od Huckeho (a také Zotze) přišla do prostředí, které již znala z meziválečných let. A na miskou vah v jejím případě padala také absence jazykové bariéry, neboť plyně ovládala češtinu. Sama Streitová ovšem údajně nebyla z vidiny svého návratu do Prahy nadšena a podle informací Bezpečnostní služby (*Sicherheitsdienst*) svolila teprve po apelech, které jí působení v Praze předestřely jako národní povinnost. Jistotu prestižního zaměstnání na univerzitě v Kolíně nad Rýnem vyměnila za nejistou budoucnost (*Hlava 2020b*, 317, 318, 324).

Ve výběru kandidátů vhodných pro uplatnění v protektorátní archeologii v letech 1940–1941 měl tudíž Lothar Zotz pouhý poradní hlas. Nic na tom nemění ani fakt, že v diskusích o nových posilách

právě on jako první zmínil Karla Huckeho a výrazně se zasazoval rovněž o příchod Camilly Streitové. Hlavní slovo a konečné rozhodnutí však příslušelo Hansi Reinholdovi, subalternímu úředníkovi z Úřadu říšského protektora. Primárně směřovatné tudíž nebyly Zotzovy názory a představy, ale posudky na jednotlivé uchazeče od říšskoněmeckých prehistoriků, které Reinhold oslovil – šlo o Gustava Schwantese, Ernsta Petersena, Martina Jahna a Kurta Willvonsedera. A v případě Karla Huckeho sehrál důležitou roli také osobní rozhovor mezi ním a Hansem Reinholdem, který se odehrál 15. srpna 1940 v Praze.

Charakteristické pro Zotzovo postavení jsou ostatně okolnosti příchodu Camilly Streitové do Prahy. O přesném datu počátku jejího působení se totiž Zotz dozvěděl od Reinholdova nástupce Wolfa von Botha jen náhodou pouhý měsíc dopředu. O svém rozčarování z tohoto způsobu jednání se neopomenul zmínit Kurtu von Burgsdorffovi, státnímu podtajemníkovi v Úřadu říšského protektora a von Bothovu nadřízenému, avšak bez hmatatelného výsledku (*Hlava 2018a*, 12). Navíc se zřejmě domníval, že pro Streitovou bude mentorem, ovšem brzy zjistil, že se přepočítal. V srpnu 1941 ji sice v delším osobním rozhovoru (podle svých vlastních slov) zasvětil do situace panující v Archeologickém ústavu (*Hlava 2018a*, 13), avšak Streitová již záhy začala jednat zcela samostatně, resp. ve shodě s principy stanovenými Úřadem říšského protektora. Na Zotze a jeho osobní zájmy se nikterak neohlížela, nebrala je vůbec v potaz.

Podřízená role ve vztahu k německým úřední místům příslušela Zotzovi také v jiných záležitostech, jakkoliv se v některých případech snažil chopit iniciativy a určovat směr událostí. V průběhu května a června 1940 po diskusi s Wilhelmem Saurem, rektorem Německé Karlovy univerzity, zformuloval na jeho výzvu v několika dopisech své koncepční představy, jež se již netýkaly pouze univerzitního prehistorického pracoviště, ale celé protektorátní archeologie. Zrekapituloval v nich stav panující v oblasti archeologické památkové péče, definoval cíle, k nimž chtěl směřovat, a představil jednotlivé kroky nutné k jejich dosažení. Byl si velmi dobře vědom klíčové organizační role Archeologického ústavu ve vztahu k jiným oborovým institucím, a proto navrhl, aby byl jmenován do pozice, jež by mu umožnila získat převahu: „*Da ich selbst augenblicklich der einzige deutsche Fachvorgesichtsforscher im Protektorat bin, so bestünde die Möglichkeit, mich zu einer Art Aufsichtorgan, Ehrenpräsidenten oder wie man das auch nennen will, über das Staatliche Archäologische Institut zu bestellen.*“¹¹ Tím chtěl získat kontrolu nad prováděnými i zamýšlenými výzkumy nejen Archeologického ústavu, ale také Národního muzea a Moravského zemského muzea. Navrhl rovněž, aby byla vypracována zákonná norma pro archeologickou památkovou péči, jež měla jasně definovat pravidla, práva a povinnosti jednotlivců, organizací i úřadů (*Blažek – Lutovská 2002*, 623–624 – Dokument 1; *Hlava 2018a*, 9, 21–23 – Příloha 1–2). V meziválečném Československu totiž přes veškeré úsilí nebyl nikdy přijat zákon na ochranu památek a tento stav přetrvával také po změně státoprávních a politických poměrů v letech 1938–1939.

Rektor Saure předal Zotzovy dopisy Úřadu říšského protektora a jeho náměty podpořil. V Černínském paláci, sídle Úřadu říšského protektora, ovšem Zotzovy návrhy nebyly přijaty bez výhrad. Němečtí úředníci odmítli Zotze jmenovat do pozice, kterou požadoval, neboť by z něj udělali takřka neomezeného vládce nad protektorátní archeologií a vymkl by se jejich kontrole. Zotz se proto vytasil s návrhem na vytvoření Badatelské rady při Archeologickém ústavu, kolektivního orgánu, který měl v jeho představě koordinovat činnost této instituce – měl se scházet jednou za rok a stanovovat závazný plán její práce. Šlo zjevně o taktický ústupek, třebaže Zotz nepochybně doufal, že v Badatelské radě bude dominovat. Zato námět na vytvoření zákonné normy pro archeologickou památkovou péči se v Úřadu říšského protektora setkal s pozitivní odezvou. Z této záležitosti se stala priorita, na níž se začalo pracovat hned v létě 1940. Z diskusí také vyplynulo, že na přijetí zákonné normy by mělo bezprostředně navázat vydání prováděcích předpisů a změna organizačního statutu Archeologického ústavu, která by jej přetvořila z badatelské instituce v instituci věnující se prioritně provádění záchranných výzkumů a archeologické památkové péči. Do příprav archeologického památkového zákona byl v září 1940 zapojen také Jaroslav Böhm. Již v říjnu 1940 byl návrh hotov a v lednu 1941 bylo jeho znění předloženo protektorátní vládě. Po některých spíše formálních úpravách byla nakonec nová zákonná norma defi-

¹¹ Dopis L. Zotze W. Sauremu, 24. května 1940; Archiv UK, fond Rektorát Německé univerzity v Praze, karton 106, inv. č. 294 (srv. *Hlava 2018a*, 21 – Příloha 1).

nitivně schválena 12. června 1941 jako vládní nařízení o archeologických památkách; v platnost vstoupila zveřejněním ve Sbírce zákonů a nařízení 24. července 1941 (podrobně *Hlava v tisku*). Tím byly definovány archeologické památky a způsoby, jimiž se s nimi mělo nakládat. Zároveň byla právně zakotvena výhradní role Archeologického ústavu při terénních výzkumech a jejich povolování.

Třebaže podle původního plánu měly na vydání vládního nařízení bezprostředně navázat další kroky, realita byla nakonec odlišná. Již v srpnu 1941 sice začala diskuse o vypracování prováděcích předpisů, ale k cíli nakonec nedospěla, neboť v dubnu 1943 byla jako válečně nedůležitá zastavena (*Hlava v tisku*). Obdobný osud stihl později nový statut Archeologického ústavu, jehož příprava byla rovněž odložena *ad acta* (Blažek 2003, 597–599 – Příloha III; *Hlava 2018b*, 15, pozn. 9). Zato konstituování Badatelské rady, jejíž existence měla být zakotvena v novém statutu Archeologického ústavu, bylo pouze pozdrženo. Lothar Zotz již v listopadu 1940 předložil návrh jejího personální složení a šest českých prehistoriků, kteří v něm figurovali (Karel Absolon, Jaroslav Böhm, Jan Eisner, Jan Filip, Josef Skutil, Bedřich Svoboda), byli prolustrováni Bezpečnostní službou. Dva z nich – Karel Absolon a Jan Eisner – jejím sítem neprošli, a proto byli v létě 1941 nahrazeni Jiřím Neustupným (podrobně *Hlava 2022c*). V létě 1941 se také schylovalo k ustavení Badatelské rady. Úředníci v Úřadu říšského protektora chtěli po předchozích zkušenostech s ambiciózním Zotzem instalovat do jejího čela Martina Jahna; Lothar Zotz měl být prvním zástupcem, druhým zástupcem se měl stát Jaroslav Böhm. Poté však do událostí, které se pro Zotze nevyvíjely příznivě, zasáhla změna politické situace. V závěru září 1941 se stal zastupujícím říšským protektorem Reinhard Heydrich a jeho příchod do Prahy ve svém důsledku plány s Badatelskou radou v následujících měsících výrazně přetvořil (podrobně *Hlava 2018a*, 9–15).

S Zotzovým aktivním vstupem do protektorátní archeologie na jaře 1940 souvisely také jeho první střety s českými prehistoriky. Nešlo pouze o konflikt provázející vydání knihy Ivana Borkovského o pražském typu, jehož pozadí a přesné motivy zůstávají dodnes nejasné (srv. například *Vencl 2002*, 838–839; *Sklenář 2003*, 172; *Klápště 2009*, 112–115, Abb. 3–4; *Hlava 2017*, 27–29). Zotz totiž zhruba ve stejné době (v červenci 1940) vstoupil velmi razantně a poměrně nevybíravě také do jednání o osudu bývalé sbírky Josefa Antonína Jíry, uložené v usedlosti Hanspaulce v Praze-Dejvicích a spravované soukromým spolkem, Společností pro zachování a rozmnožení archeologických sbírek J. A. Jíry v Dejvicích. Již na přelomu srpna a září 1940 se mu muzeum na Hanspaulce podařilo ovládnout a na jaře 1941 pověřil péčí o něj Ingeborg Kiekebuschovou, svoji univerzitní studentku. Zamýšlel z něj vytvořit ústřední pražské archeologické muzeum, nakonec však bylo na podzim 1941 připojeno jako archeologické oddělení k pražskému Městskému muzeu (podrobně *Hlava 2010*, 174–182). V polovině roku 1940 Zotz také převzal pro svůj univerzitní Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou sbírky a zařízení prehistorického pracoviště české univerzity v Praze (*Pasák 1997*, 128, pozn. 90).

Zotzova ofenzíva vůči národnostně české archeologii pokračovala rovněž v následujících měsících a oproti představám ze září 1939 se jeho vztah k ní výrazně proměnil. Ze soupevníka a konkurenta se stal protivník, jehož chtěl podřídit svým záměrům – využít potenciál, jímž disponoval, ovšem při zachování jeho existence ve služebném postavení. Zotz však své představy při zdvořilých diskusích s Jaroslavem Böhem nedokázal prosadit, a tak na počátku roku 1941 zvolil razantní řešení. V lednu 1941 Úřad říšského protektora sdělil ministerstvu školství a národní osvěty, že dokud nebudou v Archeologickém ústavu zaměstnání němečtí prehistorikové, považuje za žádoucí („*halte ich folgende Regelung für erforderlich*“), aby jeho ředitel informoval Lothara Zotze o veškerých nálezech, které budou ohlášeny, a o všech terénních aktivitách. Zotz měl mít právo podílet se na výzkumech podle svých přání a potřeb (Blažek – Lutoská 2002, 624–625 – Dokument 3).

Zotzovi to ovšem bylo málo. S jídlem rostla chuť, a tak se již záhy pokusil ovládnout celou protektorátní archeologii. Jistou roli zřejmě hrály také průtahy, které provázely německé plány, především oddálení příchodu dalších německých prehistoriků poté, co na přelomu léta a podzimu 1940 bylo rozhodnuto o konkrétních potenciálních adeptech. Dne 20. února 1941 se obrátil na Kurta von Burgsdorffa, státního podtajemníka v Úřadu říšského protektora (a nadřízeného Hanse Reinholda), a v šesti bodech líčil problémy, s nimiž se potýkal. Čtyři z nich se týkaly Archeologického ústavu – kartotéka nálezů nebyla doposud vedena v němčině (a Zotzovi studenti ji tudíž nemohli využívat), ředitel Böhm odmítl podílet se na vydávání časopisu *Altböhmen und Altmähren* iniciovaného Zotzem (navíc čeští prehisto-

rikové doposud nedodali do tohoto časopisu žádný článek), v Archeologickém ústavu byli zaměstnáváni vysokoškolští studenti a nemístná byla v Zotzových očích rovněž podpora Helmuta Preidela (připomeňme, že jeho manželka byla zčásti židovského původu), jehož Böhm dokonce navrhoval místo Streitové jako německou odbornou sílu v Archeologickém ústavu. Další dva body byly obecnější – Zotzova kritika mířila na zdrženlivost českých prehistoriků v jejich veřejných vyjádřeních ohledně původu slovanské kultury a na nízkou produktivitu práce v Národním muzeu (*Blažek 2003*, 582, pozn. 8; *Hlava 2018a*, 11). To vše však mělo pouze podpořit Zotzův návrh – žádal totiž, aby byl jmenován zvláštním pověřencem pro archeologii v Protektorátu Čechy a Morava (*Sonderbeauftragte für Vorgeschichte im Protektorat Böhmen und Mähren*) s přesně stanovenými pravomocemi ke konkrétním rozhodnutím. Tvrdil, že pouze v takovém postavení bude moci předestřeným problémům čelit. Argumenty, které použil, byly tudíž jen zástupné a ryze utilitární. Zotzův skutečný cíl byl zřejmý a průhledný – chtěl se zbavit závislosti na Úřadu říšského protektora. Tamější úředníci mu po interních diskusích vyšli vstříc jen zčásti a jejich řešení bylo vskutku šalamounské. Odmítli Zotze jmenovat zvláštním pověřencem, místo toho jej na půl roku (od března do srpna 1941, poté bylo jeho pověření prodlouženo ještě o další měsíc) instalovali do pofidérní pozice dohlázeatele nad děním v oboru s pravomocemi, jež umožňovaly poměrně pružný výklad podle potřeby. Interně bylo jeho postavení definováno jako „*Betrauung mit besonderen Aufgaben der Überwachung von Angelegenheiten der Vorgeschichtswissenschaft im Protektorat*“.¹² Ve vztahu k Úřadu říšského protektora šlo víceméně o pouhý honosný titul bez obsahu, neboť rozhodovací pravomoci stále zůstávaly v rukách jeho úředníků, na něž se Zotz musel s každým směrodatným návrhem nadále obracet. Novou funkci mohl Zotz využívat především ve vztahu k protektorátním úřadům a institucím.

Ve vztahu k Archeologickému ústavu se nakonec klíčové jednání odehrálo 7. dubna 1941 mezi Lotharem Zotzem a Jaroslavem Böhmem. Nutno podotknout, že o lednových požadavcích ze strany Úřadu říšského protektora se Böhm dozvěděl teprve v březnu 1941 (*Hlava 2018a*, 11 – pozn. 7) a o Zotzových stížnostech z února 1941 poprvé slyšel teprve při dubnovém jednání.¹³ Böhmovi se podařilo dosáhnout vcelku přijatelného kompromisu, který by ale nebyl možný bez Zotzovy ochoty k ústupkům (podrobně *Hlava 2017*, 24–26; viz též *Blažek 2003*, 582–583; viz též *Míšková 2002*, 88–89 bez náležitého zohlednění kontextu; viz též *Vencl 2002*, 842).

3.3. Závěr roku 1941 – říjen 1942: první konflikty

Příchod Karla Huckeho do Brna v listopadu 1941 a jmenování Camilly Streitové zástupkyní ředitele Archeologického ústavu na počátku prosince 1941 předznamenaly začátek nové éry. Aktivitou zprvu hýřil především Karl Hucke, který se snažil přivést do Brna další posily. Oproti situaci v roce 1940, kdy výběr nových adeptů pro protektorátní archeologii koordinoval Hans Reinhold v Úřadu říšského protektora, byla nyní iniciativa ponechána v rukách jednotlivců. Reinholdův nástupce Wolf von Both pouze *ad hoc* reagoval na návrhy, které mu byly předloženy, a do výběru vhodných adeptů aktivně nevstupoval. Jednotná strategie řízená z centra byla nahrazena nekoordinovanými a nahodilými aktivitami.

Huckeho cílem bylo především vyřešení situace s Ústavem Anthropos. Do jeho čela po svém příchodu do Brna odsunul Josefa Freisinga, avšak šlo pouze o provizorium – dne 26. května 1942 byl Freising z Ústavu Anthropos (a tudíž z celého muzea) odstraněn. Již 1. března 1942 nastoupila do Ústavu Anthropos jako antropoložka Gisela Asmusová, za jejímž příchodem stál Hucke (*Hlava 2020b*, 327).¹⁴ To ovšem nebylo vše, neboť Hucke cíleně sháněl vhodnou osobnost pro vedení Ústavu Anthropos. Na přelomu let 1941 a 1942 své představy konzultoval s Gustavem Schwantesem, který Huckemu ze dvou

12 Koncept dopisu skupiny I/10 skupině I/1 (referátu I/1b) Úřadu říšského protektora, 22. března 1941; NA, fond Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě, sign. I-10 V-5-1, karton 538 (*Blažek 2003*, 582, pozn. 9).

13 Ministerstvo školství a národní osvěty o nich Böhma informovalo dopisem odeslaným teprve 7. dubna 1941, tj. v den jednání s Zotzem (*Blažek 2003*, 582, pozn. 10; *Hlava 2018a*, 11 – pozn. 7).

14 Gisela Asmusová nepřicházela do zcela neznámého prostředí, neboť v září 1939 studovala v Moravském zemském muzeu antropologický materiál. Viz dopis G. Asmusové J. Skutilovi, 14. února 1940; Archiv MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 122.

zvažovaných kandidátů doporučil Hermanna Schwabedissena.¹⁵ V dubnu 1942 Schwabedissen, v té době válečný rekonvalescent, se svým příchodem do Brna souhlasil, nakonec ale do Moravského zemského muzea nastoupil teprve 15. září 1942.¹⁶ Ujal se řízení Ústavu Anthropos a již v říjnu 1942 začal provádět první terénní výzkumné akce. Bylo to již poté, co byl z celého projektu v létě 1942 odstraněn Karel Absolon (podrobně *Kostrhun* 2003, 119).

Gisela Asmusová a Hermann Schwabedissen nebyli jedinými novými tvářemi v protektorátní archeologii. Na jaře 1942 byl na pozici druhé německé odborné síly v Archeologickém ústavu dosazen Werner Mähling, který se předtím za dramatických okolností rozešel s Lotharem Zotzem. Mähling od roku 1940 v Praze studoval prehistorii poté, co byl ze zdravotních důvodů uvolněn ze Zbraní SS (*Waffen-SS*).¹⁷ V Zotzově Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou byl zároveň od roku 1941 pomocným asistentem. Lothar Zotz s ním zjevně počítal natrvalo, ostatně pro studium a přípravu jeho disertační práce mu vytvořil privilegované podmínky, mimo jiné mu zajistil stipendium Sudetoněmeckého ústavu pro výzkum země a lidu. Na počátku roku 1942 však v jejich vztahu nastal zlom, který souvisel s Mählingovými pevnými ideologickými postoji. V polovině března 1942 se Mähling obrátil na kurátora německých vysokých škol v Praze se stížností na Zotze kvůli jeho nepřístojným stykům a nevhodnému jednání. Denunciace mířila především na Annu Mickovou, od podzimu 1941 Zotzovu univerzitní sekretářku. V roce 1928 se totiž vdala za Arnolda Löwensteina, docenta (a od roku 1937 mimořádného profesora) na Lékařské fakultě Německé univerzity v Praze, který byl židovského původu. V roce 1939 se s ním pod tlakem okolností rozvedla, avšak z manželství pocházel syn, který zůstal s matkou v Praze.¹⁸ Aféra vyvolaná Mählingovým udáním ovšem skončila překvapivě – Lothar Zotz i Anna Macková z ní vyšli bez úhony, zato Mählingovi byl rozhodnutím kurátora německých vysokých škol k 31. březnu 1942 ukončen pracovní poměr pomocného asistenta na univerzitě (k této události blíže *Hlava 2020a*, 77–78).

V prosinci 1941 přišel Karl Hucke s ideou zřídit oddělení specializované na provádění záchranných výzkumů v rámci Moravského zemského muzea. Do budoucna počítal s jeho osamostatněním a vznikem zemského Úřadu pro pravěk. Huckeho průhledným cílem bylo soustředit pravomoci v oblasti archeologické památkové péče na Moravě bez ohledu na Archeologický ústav. Morava se tudíž měla stát v protektorátní archeologii v podstatě samostatným celkem, postaveným na roveň Čechám. Huckeho argumentace přitom nepostrádala logiku. V třicátých letech 20. století totiž provedl Státní archeologický ústav na Moravě jen minimum terénních akcí, menší záchranné výzkumy zde probíhaly pod taktovkou Moravského zemského muzea. Ohledně dvou pracovišť specializovaných na archeologickou památkovou péči na území jednoho státoprávního celku Hucke uváděl, že obdobný stav panuje například ve Slezsku, kde o funkčnosti tamějšího systému nebylo pochyb. Zde totiž existovaly dva zemské úřady a dvě ústřední muzea – pro Dolní Slezsko a Horní Slezsko. V Praze však Huckeho záměr nevyvolal nadšení, neboť decentralizace v navrhované podobě byla nepřijatelná. Představa, s níž přišel Wolf von Both z Úřadu říšského protektora v lednu 1942 v reakci na Huckeho návrh, byla inspirována řešením, které bylo zvoleno při reorganizaci památkových úřadů na podzim 1941 – ze dvou institucí, jež byly do té doby samostatné, vznikl jediný Památkový úřad se sídlem v Praze a s odbočkou v Brně. Obdobný model měl být nyní použit pro Archeologický ústav – v Brně měla vzniknout odbočka pražské centrály, v podstatě detašované pracoviště.

15 Dopis G. Schwantese K. Huckemu, 26. ledna 1942 (s odkazem na předchozí Huckeho dopis ze 14. prosince 1941); Archiv MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 7, spis čj. 51/1942. Druhým adeptem byl Alfred Rust, který však svůj odchod na Moravu v osobním rozhovoru s Gustavem Schwantesem odmítl. K Schwantesově roli v příchodu Schwabedissena na Moravu viz též *Oliva – Kostrhun* 2019, 120, pozn. 10.

16 Korespondence ohledně příchodu Hermanna Schwabedissena do Brna je uložena v Archivu MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 7, spis čj. 82/1942.

17 Werner Mähling sloužil ve Zbraních SS od listopadu 1939 do října 1940, v jejich uniformě zažil na jaře 1940 tažení v Norsku (*Reinhard* 2008, 105).

18 Šlo o později věhlasného historika Bedřicha Löwensteina. Arnold Löwenstein uprchl spolu se dvěma syny z prvního manželství do Velké Británie.

Konstituování brněnské odbočky Archeologického ústavu bylo tudíž výsledkem diskusí mezi říšskoněmeckými prehistoriky a německými úředníky, především mezi Karlem Huckem, Camillou Streitovou a Wolfem von Bothem. Lothar Zotz v nich sehrál jen podružnou roli a vzhledem k proměně mocenských poměrů po příchodu Streitové do Prahy nepřekvapí, že s Huckeho návrhem na zřízení autonomního pracoviště pro archeologickou památkovou péči na Moravě souhlasil.¹⁹ Zotz totiž příchodem Streitové ztratil dosud ničím neomezený přístup k zázemí Archeologického ústavu, v němž nyní německé zájmy zastupovala Streitová. Jelikož od léta 1941 právě Archeologickému ústavu příslušela dominantní role v oblasti archeologické památkové péče, bylo omezení jeho pravomocí v této oblasti pouze na Čechy z Zotzova pohledu výhodné pro jeho mocenské ambice. Jaroslav Böhm, ředitel Archeologického ústavu, do diskusí vůbec nezasáhl. Třebaže formálně byla brněnská odbočka konstituována 29. července 1942 výnosem protektorátního ministerstva školství, praktickou činnost zahájila teprve v říjnu 1942, po přidělení rozpočtových prostředků (podrobně *Hlava 2021a*, 152–157).

Oproti představám z léta 1941 doznalo změny poslání i složení Badatelské rady. Proměnila se totiž v koordinační orgán pro celou protektorátní archeologii a do konkrétní činnosti Archeologického ústavu neměla přímo zasahovat; neměla nikterak zasahovat ani do archeologické památkové péče, neboť příslušné pravomoci a kompetence definovalo vládní nařízení o archeologických památkách. Proměnou prošel také poměr sil mezi německými a českými členy. Třebaže se od počátku počítalo s německou převahou, z poměru 8 : 6 v listopadu 1940, 6 : 5 v červenci 1941 a 7 : 5 v srpnu 1941 se stal nakonec poměr 13 : 5 v německý prospěch (*Hlava 2018a*, tab. 1). Upraveno bylo rovněž personální složení jejího vedení. Změněná politická situace po Heydrichově příchodu do Prahy ukončila úvahy, jež úředníci v Úřadu říšského protektora rozvíjeli v létě 1941. Předsedou byl jmenován Lothar Zotz, jeho prvním zástupcem se stal Martin Jahn, za druhého zástupce byl určen Jaroslav Böhm. První a jediné zasedání orgánu konstituovaného nakonec pod názvem Badatelská rada pro pravěk se odehrálo ve dnech 8. a 9. října 1942 v Praze, přičemž podstatnější bylo neveřejné jednání v druhý den – zde byl totiž mimo jiné představen plán na sepsání pravěkých dějin Čech a Moravy, s nímž přišel Lothar Zotz. Z následné diskuse paradoxně vyplynulo, že zpracování bude respektovat přirozené geografické hranice českých zemí, tj. bude v podstatě kopírovat předmnichovské státní hranice (podrobně *Hlava 2018a*).

Rovněž okolnosti vzniku Badatelské rady pro pravěk ukazují na nejistotu Zotzova postavení ve vztahu k německým úředním místům. Zotz byl sice tím, kdo v letech 1940–1941 usilovně posunoval její konstituování kupředu, ovšem na její definitivní složení v roce 1942 měl jen omezený vliv. A pokud by k jejímu jmenování došlo již na podzim 1941, jak zamýšleli v létě téhož roku úředníci v Úřadu říšského protektora, rozhodně by nestál v jejím čele. Nelze také pominout, že program jejího zasedání v říjnu 1942 musel předem předložit ke schválení (!) Úřadu říšského protektora (*Hlava 2018a*, 17). Průběh jednání byl již pevně v Zotzových rukách a z německé strany byl hodnocen pozitivně, neboť aranžmá kulis bylo bezchybné.

3.4. Závěr roku 1942 – jaro 1945: pod taktovkou Camilly Streitové

Jmenování Lothara Zotze předsedou Badatelské rady pro pravěk a přijetí plánu na sepsání syntézy pravěku českých zemí na jejím prvním zasedání v říjnu 1942 v sobě skrývaly výrazný konfliktní potenciál. Bez ohledu na definování role a poslání Badatelské rady pro pravěk totiž Zotz začal využívat svého postavení předsedy způsobem, který nerespektoval předem dohodnutá pravidla. Začal se totiž obracet na Jaroslava Böhma jako na jednoho ze svých zástupců, a to bez vědomí Camilly Streitové. Zotzův cíl byl průhledný – chtěl využívat technické zázemí Archeologického ústavu bez souhlasu (a vědomí) Streitové z titulu své funkce předsedy Badatelské rady pro pravěk, a to s odkazem na práci nad syntézou pravěku českých zemí. Ještě před koncem roku 1942 byly za smířčího řízení Wolfa von Botha znovu stanoveny principy komunikace – veškeré přání a požadavky ohledně činnosti Archeologického ústavu měly být směřovány na Streitovou, ostatně komunikace s institucemi, v nichž působili

¹⁹ Korespondence mezi Karlem Huckem a Lotharem Zotzem z první poloviny roku 1942, která se mimo jiné týká konstituování brněnské odbočky Archeologického ústavu, je uložena v Archivu MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 104, spis čj. 44/1942.

čeští prehistorikové, měla probíhat výhradně prostřednictvím německých prehistoriků, kteří v nich byli zaměstnáni. Zotz ovšem křehké příměří záhy opět začal porušovat, a to mimo jiné prostřednictvím své sekretářky Anny Mickové – s Böhmem totiž začala přímo komunikovat místo Zotze. Vše vyvrcholilo na jaře 1943 při telefonickém rozhovoru mezi Streitovou a Zotzem: „*Prof. Zotz tat hiebei die bezeichnende Aeusserung, wenn er persönlich von Herrn Dir. Böhm etwas wolle, so werde er sich auch weiterhin persönlich an diesen wenden und auch Frau Micko werde dies tun.*“²⁰ Několik dnů poté Streitová sdělovala rozhořčeně Wolfu von Bothovi: „*Ich werde daher künftighin die Zusammenarbeit auf das im Interesse der deutschen Sache unbedingt notwendige Mindestmass beschränken und jedes weitere Entgegenkommen vermeiden. Eine persönliche Zusammenarbeit, also auch eine Mitarbeit an einer seiner Zeitschriften oder von ihm redigierte Ausgaben lehne ich überhaupt ab.*“²¹

Již na konci roku 1942 začaly do protektorátní archeologie citelně zasahovat válečné události. Dne 7. prosince 1942 musel znovu nastoupit vojenskou službu ve *wehrmachtu* Karl Hucke, který tudíž zhruba po roce opustil Brno. Zatímco vedení Moravského zemského muzea převzal jako zastupující ředitel Edmund Küttler, zaměstnaný v muzeu již od roku 1926, složitější situace nastala v brněnské odbočce Archeologického ústavu. Ta totiž doposud *de iure* neměla – kromě svého ředitele – žádného zaměstnance, neboť terénní výzkumy prováděli jejím jménem zaměstnanci muzea, resp. muzejního Ústavu Anthropos. Dne 9. prosince 1942 Jaroslav Böhm sděloval ředitelství Moravského zemského muzea v Brně, že na Huckeho přání („*auf Wunsch des Herrn Dr. Karl Hucke*“) pověřil jejím vedením Josefa Poulíka,²² který však byl do té doby pouze zaměstnancem muzea. Avšak již tři dny poté musel své sdělení revidovat. Dne 12. prosince 1942 do Brna oznamoval, že „*Dr. Karl Hucke inzwischen als seinen Vertreter in der Funktion des Leiters der Aussenstelle Herrn Dr. Schwabedissen bezeichnet hat.*“²³ Definitivní rozuzlení přineslo jednání v Praze mezi Wolfem von Bothem, Camillou Streitovou a Hermannem Schwabedissenem 16. prosince 1942. Schwabedissen byl při něm potvrzen jako zastupující ředitel brněnské odbočky (*Hlava 2021a*, 159, pozn. 48). Zároveň zastupoval Huckeho rovněž v čele prehistorického oddělení muzea.

Huckeho despekt ke Schwabedissenovi, který se poprvé projevil v prosinci 1942, měl nepochybně své kořeny ve sporech, jež začaly záhy po Schwabedissenově příchodu do Brna. Ten si totiž již v listopadu 1942 začal pohrávat s myšlenkou osamostatnění Ústavu Anthropos od muzea a svůj záměr neopustil ani po Huckeho odchodu z Brna. Hrozící konflikt neodstranilo ani jejich osobní jednání na počátku léta 1943 v Lipsku, kde tehdy Hucke sloužil ve vojenském lazaretu. Spory ukončil teprve Schwabedissenův odchod z Brna v uniformě *wehrmachtu* na konci února 1944 (*Hlava 2021a*, 160).

Karl Hucke však nedopadl o mnoho lépe. Odmítl se totiž smířit s podřízením brněnské odbočky Archeologického ústavu jeho pražské centrále a vydal se na cestu vzdoru. Nešlo jen o záměrné používání názvu *Amt für Vorgeschichte in Brünn* (Úřad pro pravěk v Brně) v úředních záležitostech, jež implikovalo samostatné postavení, ale také o odmítání kooperace s Camillou Streitovou při předávání nálezových zpráv z výzkumů do centrálního archivu v Praze. Ve svém úsilí o získání samostatnosti na pražském ústředí Archeologického ústavu nepolevil ani po nuceném odchodu z Brna a v zásadních koncepčních záležitostech se nadále snažil řídit chod brněnské odbočky na dálku; titulárně byl totiž nadále jejím vedoucím. V létě 1943 dokonce předložil návrh jejího statutu, který by fakticky znamenal osamostatnění – brněnská odbočka měla být fakticky podřízena přímo ministerstvu školství, součástí Archeologického ústavu by zůstala ryze formálně. Huckeho neshody s Camillou Streitovou přitom podkopávaly jeho pozici u německých úředních míst, jejichž takřka bezvýhradné důvěře se Streitová těšila. Tyto

20 Aktenvermerk, 10. dubna 1943 (C. Streitová); NA, fond Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě, sign. I-11 V-5-1, karton 544.

21 Dopis C. Streitové W. von Bothovi, 14. dubna 1943; NA, fond Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě, sign. I-11 V-5-1, karton 544. Viz *Hlava 2018b*, 540.

22 Dopis J. Böhma ředitelství Moravského zemského muzea, 9. prosince 1942; Archiv MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 104, spis čj. 20/1942. Viz též *Hlava 2021a*, 159, pozn. 47; *týž 2022e*, 329 – pozn. 12.

23 Dopis J. Böhma ředitelství Moravského zemského muzea, 12. prosince 1942; Archiv MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 104, spis čj. 20/1942. Viz též *Hlava 2022e*, 329 – pozn. 12.

eskapády vyvrcholily v únoru 1944, kdy zbavil přístupu k bankovnímu účtu brněnské odbočky po dobu své nepřítomnosti Hermanna Schwabedissena a toto právo převedl na Josefa Poulíka. Wolf von Both mu vzápětí sděloval, že jakékoliv jeho další zásahy do dění jsou podmíněny jeho návratem do Brna, resp. jeho přeložením do brněnského okolí (podrobně *Hlava 2021a*, 159–160).

Záhy po Huckeho odchodu do wehrmachtu v prosinci 1942 došlo k výměně názorů mezi Zotzem a Schwabedissenem. Schwabedissen sděloval, že hodlá zpracovat moravské paleolitické nálezy. Zotz vzápětí odpovídal, že má již řadu let stejný cíl a navíc byl pověřen zpracováním paleolitu českých zemí v rámci plánovaného Pravěku Čech a Moravy, projektu schváleného na říjnovém zasedání Badatelské rady pro pravěk. Svůj dopis zakončil vskutku stylově: „*Wie ich hörte, sind Sie inzwischen in Abwesenheit von Herrn Dir. Hucke offiziell mit den Belangen der mährischen Bodendenkmalpflege betraut worden. Ich möchte meinen Brief deshalb nicht schliessen, ohne Sie zu bitten, Ihr besonderes Augenmerk auf dieses Arbeitsgebiet zu richten, das, wie Ihnen bekannt ist, auch in Mähren noch sehr im Argen liegt.*“²⁴ Zotz si chtěl evidentně vykolíkovat pomyslné paleolitické hřiště a hned na počátku odkázat Schwabedissena do patřičných mezí. Snad právě tyto kompetenční spory o moravský paleolit stály za Zotzovým pocitem o Schwabedissenově roli trojského koně, nasazeného proti němu cíleně ze strany Výzkumné a učené společnosti „Dědictví předků“ (*Forschungs- und Lehrgemeinschaft „Das Ahnenerbe“*) (*Kater 1974*, 272; *Hlava 2020b*, 327, pozn. 96). Archivní prameny, které jsou v současné době k dispozici, však tuto tezi nepotvrzují.

Konflikty s ostatními říšskoněmeckými prehistoriky provázely Zotze také při jiných příležitostech. V létě 1943 došlo na spor o nález paleolitického „pěstního klínu“ v Ostravě-Přívozu, na nějž si vzhledem k poloze naleziště činilo nárok Moravské zemské muzeum (podrobně *Hlava 2018b*, 543–544, 554–557 – Příloha 3–4). Záhy poté se Streitové staly trnem v oku některé formulace použité v časopise *Alt-böhmen und Altmähren*, který Zotz redigoval (*Hlava 2018b*, 544–545). To vše nakonec vedlo k Zotzovu odstranění z protektorátní archeologie. Až do roku 1943 jej chránila tzv. *Uk-Stellung*,²⁵ jež byla kolektivně opakovaně udělována docentům a profesorům Německé Karlovy univerzity. Tehdy však nastala změna. Na podzim 1943 Zotz obdržel povolávací rozkaz do *wehrmachtu*, nepochybně jako důsledek zákulisních intrik. Třebaže nakonec nebyl poslán na frontu, z armády byl propuštěn – po různých přimluvách – teprve v létě 1944 (*Leube 2001*, 15–16; *Hlava 2018b*, 546–548). Svého někdejšího vlivu v protektorátní archeologii již ale až do května 1945 nenabyl.

Je zřejmé, že v průběhu roku 1943 se Camilla Streitová stala nejdůležitější postavou v protektorátní archeologii, pochopitelně po Wolfu von Bothovi. Její postavení se ještě zvýraznilo poté, co byla na podzim 1943 pověřena dohledem nad prehistorickými muzejními sbírkami v Protektorátu Čechy a Morava. Je také vhodné zaznamenat, že stála za příchodem Waltera Lunga do Kolína a Pardubic. Byl spojen s archeologií v Kolíně nad Rýnem, kde Streitová před svým návratem do Prahy působila na univerzitě. Výhodou pro ni nepochybně bylo, že jako ženě jí nehrozilo povolání do *wehrmachtu*. Přitom si byla velmi dobře vědoma pasivní rezistence Jaroslava Böhma a jeho kolegů z Archeologického ústavu. Když se v létě 1944 schylovalo k výraznému omezení provozu kulturních institucí (srv. obecně *Mohn 2018*, 149–156), právě proto požadovala nikoliv pouhé utlumení činnosti Archeologického ústavu (*Stillegung*), ale jeho uzavření (*Schliessung*). Wolf von Both se ovšem proti tomuto návrhu postavil (*Blažek 2003*, 589, 599–601 – Příloha IV). Pražská centrála Archeologického ústavu v rudimentární podobě přežila až do května 1945 (většina zaměstnanců ovšem skončila ve válečné výrobě), brněnská odbočka poslední válečné měsíce přetrvala s pomocí Karla Kühna, německého ředitele brněnské odbočky Památkového úřadu.

Exkurz: Členství v NSDAP jako kritérium ideového přesvědčení?!

V diskusi o míře příklonu k nacionálně socialistické ideologii u jednotlivých říšskoněmeckých prehistoriků působících v protektorátní archeologii je za jeden ze směrnatých argumentů považováno

24 Dopis L. Zotze H. Schwabedissenovi, 9. ledna 1943; Archiv MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 174.

25 Tzv. *Uk-Stellung* (resp. *die Unabkömmlichstellung*) pro přechodné uvolnění z armády bylo možné získat, pokud byl žadatel označen za nepostradatelného pro válečné hospodářství, dopravu či správu.

členství v NSDAP. To ovšem není samo o sobě nejvhodnější kritérium, neboť vypovídá především o vnější konformitě s panujícími poměry, nikoliv nutně o vnitřním ideovém souznění. Členy NSDAP bylo minimálně 85 % všech říšskoněmeckých prehistoriků (*Pape 2002*, 187, Anm. 157, Abb. 29), avšak motivy vstupu do strany byly rozmanité. Kromě ideového přesvědčení hrál důležitou roli také ohled na vlastní kariéru či podpora archeologii jako oboru od NSDAP, která měla své kořeny již na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století. Nejisté výsledky podle mého soudu poskytují také analýzy zveřejněných textů (*Klimetzek 2009*), neboť ty odrážejí spíše míru vnější konformity, nikoliv ideového přesvědčení.

Z hlediska souznění, resp. ztotožnění s ideologickými principy nacionálního socialismu je směrodatným faktorem nikoliv pouhé členství, ale datum vstupu do NSDAP, a to s přihlédnutím k aktivnímu působení v jiných nacionálně socialistických organizacích a konkrétním skutkům. Hranicí, která vcelku zřetelně odděluje ideově přesvědčené od potenciálních soupeřů a kariéristů, je 30. leden 1933, kdy se NSDAP stala součástí koaliční vlády s Adolfem Hitlerem jako říšským kancléřem. Příliv nových členů do strany v následujících týdnech, motivovaný zjevnou snahou *být při tom*, byl tak velký, že jejich přijímání bylo k 1. květnu 1933 zastaveno, a to s cílem zamezit vstupu nežádoucích elementů a zachovat ideovou čistotu členstva. Moratorium bylo zrušeno teprve za čtyři roky, k 1. květnu 1937.

Stěží překvapí, že všichni z pětice prehistoriků (Karl Hucke, Werner Mähling, Hermann Schwabedissen, Camilla Streitová, Lothar Zotz), kteří se výrazně angažovali v protektorátní archeologii, byli bez výjimky členy NSDAP. Existovaly ovšem mezi nimi významné rozdíly právě s ohledem na datum vstupu a angažované působení v jiných organizacích. Karl Hucke vstoupil do NSDAP již 1. června 1931 (a o měsíc dříve, 1. května 1931, se stal členem SA), tj. po prvním roce studia na univerzitě, v pouhých dvaceti letech. Bylo to sice více než rok a půl před *uchopením moci* nacionálními socialisty, avšak již v době, kdy se po předčasných parlamentních volbách v září 1930 NSDAP posunula z okraje politického spektra do pozice nepominutelné (byť ještě nikoliv dominantní) politické síly. Lothar Zotz se stal členem NSDAP k 1. květnu 1933, stejně jako Hermann Schwabedissen (a dodejme, že stejným datem vstupu do NSDAP se mohl vykázat také Hermann Schroller, vedoucí Úřadu pro pravěk v Říšské župě Sudety). Zatímco ovšem Zotzova angažovanost v nacionálně socialistických organizacích byla pozoruhodně chudá a omezila se pouze na členství v národoveckém (avšak pod vlivem NSDAP stojícím) Bojovém svazu pro německou kulturu (*Kampfbund für Deutsche Kultur*) na přelomu dvacátých a třicátých let 20. století, Hermann Schwabedissen byl členem SS. Členem SS byl rovněž Werner Mähling, který vstoupil do NSDAP teprve k 1. květnu 1937, tj. po zrušení přijímací uzávěry pro nové straníky. Camilla Streitová jako československá občanka mohla vstoupit do NSDAP teprve po změně státoprávních a politických poměrů na podzim 1938, resp. v březnu 1939.

Pozornost zasluží rovněž vztah k *Ahnenerbe*. Zatímco Lothar Zotz zůstal v pozici pouhého spolupracovníka, třebaže o členství usiloval (*Wollenberg 2016*, 4, Anm. 10), Karl Hucke, Werner Mähling, Hermann Schwabedissen i Camilla Streitová se naopak v *Ahnenerbe* angažovali. Zasluhou Camilly Streitové se stal členem této organizace v závěru roku 1942 také Archeologický ústav. Zdůrazněme, že členství jednotlivců v *Ahnenerbe* bylo přísně výběrové, stejně jako členství v SS. Vzhledem ke *kádrovým profilům* hlavních říšskoněmeckých prehistoriků je tudíž zřejmé, že protektorátní archeologii ovládlo *Ahnenerbe*, a to v protikladu k situaci v Říšské župě Sudety, která naopak zůstala součástí bloku podporujícího Hanse Reinertha a jeho Říšský svaz pro německý pravěk (*Reichsbund für Deutsche Vorgeschichte*); ostatně Hermann Schroller byl jedním z jeho vysokých funkcionářů (k dichotomii mezi Říšskou župou Sudety a Protektorátem Čechy a Morava v tomto směru viz *Blažek 2015*, 89; *Hlava 2020b*, 305, 331).

V souvislosti s *Ahnenerbe* je také vhodné opravit tradovaný názor, že se Lothar Zotz v létě 1939 objevil v Praze jako jeho exponent (*Míšková 2002*, 74; srv. *Vencl 2002*, 841; *Klápště 2009*, 120). Zotzovo povolání na pražskou univerzitu bylo dílem úředníků z říšského ministerstva vědy, výchovy a vzdělávání, a to bez konzultace s *Ahnenerbe* (*Kater 1974*, 270, 289). Jednatel *Ahnenerbe* Wolfram Sievers se ostatně později vůči tomu negativně vymezil (*Kater 1974*, 289, Anm. 234; *Oliva – Kostrhun 2019*, 119, pozn. 7).

Dalším aspektem, který je nutné vzít v úvahu v diskusi o nacionálně socialistickém ideovém přesvědčení jednotlivých říšskoněmeckých prehistoriků, je jejich vztah k rasismu. O antisemitismu Wenera Mählinga podle mého soudu není pochyb. Antisemitský motiv jednání lze nalézt také u Camilly Streitové,

kteřá údajně odmítala podat ruku Helmutu Preidelovi, jehož manželka byla zčásti židovského původu (*Rataj – Šolle – Vencel 2003*, 148). Lothar Zotz sice v konkrétních případech používal antisemitské argumenty, ovšem výhradně jako výhodný instrument. Neodpustil si například antisemitský výpad vůči Vladimíru Jaroslavu Fuksovi/Fewkesovi, který jako vedoucí tzv. americké archeologické expedice prováděl výzkumy v meziválečném Československu (*Zotz 1941b*, 174). A na počátku roku 1941 se neváhal vymezit vůči Helmutu Preidelovi. Naproti tomu se postavil za svoji sekretářku Annu Mickovou, která se dostala do problémů kvůli někdejšímu manželství s Arnoldem Löwensteinem. Ostatně tato aféra ohrožovala Zotzovo vlastní postavení. Ambivalentnost vztahu k rasově stigmatizovaným kolegům ostatně poměrně výstižně ukazuje také případ Roberta Laise, říšskoněmeckého geologa, jehož manželka byla židovského původu. V roce 1937 byl kvůli rasovým zákonům vyhozen ze zaměstnání, poté jej ale od roku 1941 po souhlasu samotného Heinricha Himmlera využívalo *Ahnenerbe* a osobně Lothar Zotz, Laisův blízký přítel z doby společného působení ve Freiburgu (*Bräuning 2007–08*, 135, 138–139, 146–147).

4. Závěr

Spory mezi říšskoněmeckými prehistoriky v Protektorátu Čechy a Morava nelze nevidět bez vztahu k německým úředním místům, reprezentovaným ve vzájemném styku především Hansem Reinholdem a (od jara 1941) jeho nástupcem Wolfem von Bothem. Pro pochopení poměrů v protektorátní archeologii je naprosto zásadní akceptovat fakt, že právě Hans Reinhold a Wolf von Both sehrávali klíčovou roli.

Nedomnívám se, že hlavním předmětem konfliktů byl moravský paleolit. Spory, jež kolem něj vznikly, měly specifickou historii. Byly totiž důsledkem souhry okolností: projektu Ústavu Anthropos uvedeného na scénu v poslední den roku 1938 a vytvoření *fait accompli* v Moravském zemském muzeu v březnu 1939. Instalování Josefa Freisinga do čela muzea, o němž se v Úřadu říšského protektora dozvěděli teprve o tři měsíce později, výrazně narušilo plány, jež během jara 1939 vznikly v Berlíně a Praze. Říšskoněmečtí prehistorikové měli být totiž umístěni do pozic zástupců vedoucích s cílem infiltrovat jednotlivé instituce, nikoliv na ředitelské posty. V případě Moravského zemského muzea však v Úřadu říšského protektora v létě 1939 po diskusi padlo rozhodnutí, aby ředitelská funkce zůstala z prestižních důvodů v německých rukách. Instalování Karla Huckeho do čela muzea (a také do čela prehistorického oddělení) se ukázalo z odborného i administrativního pohledu jako velmi dobrá volba, na druhou stranu ředitelské místo s sebou pochopitelně neslo snahu rozhodovat samostatně. Hucke také vskutku již záhy po svém příchodu do Brna hodlal bez okolků vyřešit situaci s Ústavem Anthropos, a to podle svých záměrů. Pokud by tento projekt nová německá správa muzea v březnu 1939 nezdělala a pokud by v Moravském zemském muzeu nebyl německý ředitel, jen stěží by se v Brně v roce 1942 objevili Gisela Asmusová a Hermann Schwabedissen. Právě příchod Hermanna Schwabedissena, prehistorika specializujícího se na paleolit, představoval kritický okamžik. Pokud do září 1942 existovaly spory kvůli paleolitickému výzkumu na Moravě, byly to primárně spory mezi Lotharem Zotzem s Giselou Freundovou na jedné straně a Assienem Bohmersem podporovaným *Ahnenerbe* na druhé straně, v nichž se Hucke snažil zachovávat neutralitu. Ostatně k dohodě o zpracování jednoho ze souborů ze sbírek Moravského zemského muzea Giselou Freundovou tehdy došlo. Teprve příchod Schwabedissena v září 1942 znamenal obrat a v důsledku způsobil konflikty Zotze a Freundové se Schwabedissenem, do nichž navíc ještě zasahoval Bohmers. Ty jednoznačně vyplývaly z jejich stejné odborné specializace a totožného záměru zpracovávat paleolitické nálezy z Moravy.

Mnohem podstatnější konflikty se odehrávaly o úřední kompetence a příkladů je možné uvést celou řadu. Jen namátkou: Lothar Zotz vedl spory s Camillou Streitovou o využívání technického zázemí Archeologického ústavu a způsobech komunikace s jeho českými zaměstnanci, Karl Hucke se snažil strhnout na sebe kompetence pro Moravu v oblasti archeologické památkové péče a osamostatnit se od pražského ústředí Archeologického ústavu, Hermann Schwabedissen chtěl oddělit Ústav Anthropos od Moravského zemského muzea. Šlo o standardní mocenské konflikty, avšak do vzájemných rozepří vstupovala také ideologie. Výpad Wenera Mählinga proti Lotharu Zotzovi na počátku roku 1942, v němž sehrál podstatnou roli antisemitismus, byl motivován jednoznačně ideologicky, jakkoliv měl nepochybně také mocenské aspekty.

Ideologické konotace mělo ostatně rovněž zaměření výzkumu. Mylné je podle mého soudu tvrzení, že pokud by „to němečtí archeologové mysleli s rasově-nacionalistickým bádáním doopravdy, [...] soustředili by pozornost na germánské a slovanské památky v pražském Národním (tehdy Zemském) muzeu, protože ty jsou vyhlášené problematice mnohem blíže. Největší a nejdůležitější českou muzejní instituci však nechali na pokoji, a ani tam nedosadili své badatele či dohlázele“ (Oliva – Kostrhun 2019, 126). Výzkum germánského osídlení byl ale v protektorátní archeologii jednoznačně preferován a pro toto tvrzení lze uvést řadu argumentů. Werner Mähling se v rámci své disertační práce zabýval v letech 1940–1942 intenzivně podmokelskou a kobylskou skupinou, považovanými za první archeologické projevy (historických) Germánů v době laténské (Mähling 1942). Byly mu vytvořeny vskutku privilegované podmínky, mimo jiné obdržel stipendium Sudetoněmeckého ústavu pro výzkum země a lidu. Z Mählingovy disertační práce vycházely tři monografie vydané v roce 1944, kdy obstarání papíru pro tisk odborných knih rozhodně nebylo jednoduché a obecně muselo být vždy zdůvodňováno politickými argumenty. Je vhodné také připomenout, že v letech 1941–1942 a 1944 pokračoval výzkum pohřebiště z doby římské v Třebusicích (Zotz 1942, 146, Bild 7–12; Droberjar 2021, 147–148, obr. 1, 5–6), které si ostatně Camilla Streitová vyhradila k zpracování (Hlava 2018b, 540). Ostatně do svého výzkumného programu v roce 1941 zařadil Archeologický ústav zjišťovací výzkumy na dalších pěti germánských nalezištích (Hlava 2018a, 25). Připomeňme rovněž, že Gisela Freundová měla původně v rámci své disertační práce zpracovávat téma z doby římské (Zotz 1941a, 146). A ve výzkumném programu schváleném v říjnu 1942 Badatelskou radou pro pravěk figuroval kromě Třebusic ještě výzkum jednoho z pohřebišť z doby stěhování národů na Moravě (Hlava 2018a, 26–27 – Příloha 3). České země navíc již z meziválečných let měly k dispozici monografie o germánském osídlení (Preidel 1926; týž 1930; Beninger – Freising 1933). V protektorátních letech zde ovšem chyběl říšskoněmecký prehistorik s příslušnou specializací; nejbliže k ní měl Karl Hucke, jehož doménou byl raný středověk. Výběr adeptů pro protektorátní archeologii v roce 1940 totiž primárně zohledňoval jiná hlediska než odbornou specializaci (jakkoliv také hrála roli), zatímco Karl Hucke v roce 1942 hledal pro Ústav Anthropos cíleně specialistu na paleolit.

Ohledně absence německého prehistorika v Národním muzeu je vhodné podotknout, že nešlo o zájem, nezájem či opomenutí, ale o důsledek nedostatku říšskoněmeckých prehistoriků ve válečných letech. Národní muzeum figurovalo již v roce 1940 v úvahách o vhodných posilách pro protektorátní archeologii, avšak žádný z vyhlédnutých adeptů nakonec do českých zemí nepřišel. Lothar Zotz již tehdy usiloval, aby byl do Národního muzea instalován Rudolf Dehnke, a znovu se za něj zasazoval v letech 1941–1942 (Hlava 2020b, 318, 325–326), avšak neúspěšně – problémem se ukázalo být jeho uvolnění z *wehrmachtu*. Zotz nakonec rezignoval a spokojil se s tím, že sbírky Národního muzea mu byly badatelsky přístupné podle jeho přání a potřeby. Snad jen zbývá dodat, že Zotz se znal s Dehnkem z doby jejich společného působení ve Vratislavi a Dehnkeho specializací byl neolit. Jinými slovy: zatímco Hucke cíleně hledal specialistu na konkrétní období (tj. paleolit), Zotz zhruba ve stejné době upřednostnil při svém výběru jiné kritérium – chtěl do Prahy přivést kolegu, na jehož loajalitu by se mohl plně spolehnout. O Dehnkeho ideologických postojích přitom nepanovaly pochybnosti, jeho příchod do Prahy podporovalo *Ahnenerbe* (Hlava 2020b, 326, pozn. 89).

Dosud nepovšimnuto zůstalo splétání klientelistických vazeb a budování mocenských sítí mezi říšskoněmeckými prehistoriky. Vytvářelo je trio prvních příchozích. Lothar Zotz se snažil přivést do Prahy kolegyně a kolegy spojené s Vratislaví, kde působil do jara 1938 (Rudolf Dehnke rozhodně nebyl osamocen). Camilla Streitová stála v roce 1943 za příchodem Waltera Lunga, který byl spojen s Kolínem nad Rýnem, kde Streitová před svým příchodem do Prahy působila na univerzitě. A Karl Hucke přivedl do Brna Giselu Asmusovou s Hermannem Schwabedissenem, spojené stejně jako on s archeologií v Kielu.

Protipólem sporů mezi říšskoněmeckými prehistoriky byla jejich spolupráce s českými prehistoriky. Princip, jež pro komunikaci stanovila v roce 1942 německá úřední místa, byl jednoznačný. Pokud byl do některé z institucí dosazen říšskoněmecký prehistorik, měli jeho *oboroví soukmenovci* komunikovat výhradně s ním, nikoliv s českými zaměstnanci. Zatímco Camilla Streitová, Werner Mähling i Hermann Schwabedissen (ale také třeba Walter Lung) toto pravidlo dodržovali, Lothar Zotz a Karl Hucke na něj nedbali. V konkrétních případech dávali přednost kolegiální komunikaci s českými kolegy a někdy je dokonce upřednostňovali. Dostatečně známý je v tomto směru vztah, který se v letech 1942–1943 vy-

vinul mezi Lotharem Zotzem a Jaroslavem Böhmem; vyústil v tiché spojenectví proti Camille Streitové. Snad ani není divu, že Lothar Zotz byl svými soukmenovci označován za *tschechenfreundlich* (*Leube 2001*, 15; *Wollenberg 2016*, 184), stejně jako Kurt Willvonseder (*Danner 2022*, 277). Ovšem obdobný poměr lze zaznamenat také mezi Karlem Huckem a Josefem Poulíkem. Nešlo přitom pouze o Huckeho přání z prosince 1942, aby jej Poulík zastupoval ve vedení brněnské odbočky Archeologického ústavu, třebaže bylo záhy revidováno. O korektním vztahu mezi nimi svědčí také převedení dispozičních práv k účtu brněnské odbočky Poulíkovi v únoru 1944, jímž Hucke zbavil tohoto práva Schwabedissena. A v neposlední řadě Hucke (údajně) pověřil Poulíka zpracováním nálezů z doby hradištní na jižní Moravě.²⁶ Podrobnějšímu představení pozadí tohoto vztahu však brání absence pramenů z Poulíkovy činnosti v letech 1942–1945.

Zastavme se také u zdánlivého paradoxu odbornosti, racionality a věcnosti. Pevné ideologické přesvědčení totiž nutně neznamená promítání těchto představ do každodenní praxe. Říšskoněmečtí prehistorikové, kteří do Protektorátu Čechy a Morava přišli, byli bez jakýchkoliv pochybností odborně velmi zdatní. Je-li však například krátké (zhruba roční) působení Karla Huckeho na ředitelském postu Moravského zemského muzea hodnoceno jako v podstatě racionální řízení instituce bez ideologických vlivů (*Oliva – Kostrhun 2019*, 116), je třeba poznamenat, že většinu *špinavé práce* vykonal v předchozích dvou a půl letech Josef Freising. O Huckeho ideologické pevnosti není pochyb, ostatně v roce 1940 o ní byla přesvědčena Bezpečnostní služba (*Hlava 2021a*, 152, obr. 1).

Na situaci v protektorátní archeologii je také vhodné pohlížet ze širší srovnávací perspektivy – jednak protektorátní, jednak oborové. Latentní osobní spory (ovšem zčásti jiného charakteru) provázely v letech 1939–1945 například také Německou Karlovu univerzitu (*Mišková 2002*; *Konrád 2011*, 195–303) a nevyhnuly se ani jednotlivým odvětvím kultury (*Mohn 2018*, 221–461). Ostatně konfliktní situace vznikají v takřka jakékoliv početnější komunitě. Zaměříme-li pozornost na meziválečnou českou archeologii, lze uvést řadu příkladů. Nešlo jen o spory mezi Luborem Niederlem a Emanuelem Šimkem v souvislosti se vznikem Státního archeologického ústavu, ale také (namátkou) o neshody mezi Karlem Buchtelou (s Jaroslavem Böhmem) a Innocencem Ladislavem Červinkou ve třicátých letech 20. století. Osobních sporů a animozit ostatně nebyla ušetřena ani meziválečná německá archeologie v českých zemích. Stačí jen připomenout nepříliš dobrý vztah mezi Karlem Schirmeisenem a Hansem Freisingem, dvěma nejvýznamnějšími osobnostmi meziválečné německé archeologie na Moravě, který přes značný věkový rozdíl mezi nimi rozhodně nebyl podmíněn generačně (*Oliva 2014*, 13, kopie 2; srv. *Hlava 2019a*, 162).

Z hlediska vztahu mezi říšskoněmeckými a českými prehistoriky je vhodné alespoň nahlédnout za protektorátní hranice, neboť tím získáme odlišný úhel pohledu. Použijeme-li k letnému srovnání stav, který se vyvinul na území předválečného Polska (blíže *Leube 2004*), lze podmínky v protektorátní archeologii označit bezesporu za snesitelné, jakkoliv idealizace poměrů určitě není na místě.

Poslední poznámku věnujme Lotharu Zotzovi. Byl bezesporu kariéristou schopným (a ochotným) učinit pro svůj profesní prospěch mnohé, a to bez ohledu na etiku jednání. Zároveň ale dokázal v řadě případů respektovat nepsané zásady profesní kolegiality vůči českým kolegům, kteří se po 15. březnu 1939 ocitli v nezáviděníhodném postavení. Pokud respektovali jeho záměry a vycházeli mu vstříc, necítil potřebu kohokoliv existenčně či profesně ničit (srv. totožně *Sklenář 2003*, 173). Stojí také za povšimnutí, že v konkrétních případech neváhal zasadit se za lidi postižené rasovými zákony, kteří patřili k okruhu jeho blízkých známých. Ostatně způsoby jednání, jež používal během svého působení v protektorátní archeologii, nejsou nikterak specifické pro prostředí totalitního státu, jímž nacionálně socialistické Německo bezesporu bylo. Lze se s nimi naprosto běžně setkat v jakékoliv době, jen použité prostředky vždy odpovídají konkrétnímu kontextu. V podmínkách totalitních států však mohou mít v extrémních případech smrtící důsledky.

Použijeme-li k Zotzově charakteristice příměr o odstínech šedi (*Sklenář 2003*, 174–175), podle mého soudu by v jeho případě šedá obsahovala největší příměs bílé barvy (nebo nejmenší příměs černé

26 Dopis J. Poulíka ředitelství Moravského zemského muzea, 27. září 1944; Archiv MZM, fond Moravské zemské muzeum, karton 151, složka Außenstelle + Hr. Poulík,

barvy, záleží pouze na úhlu pohledu) ze všech říšskoněmeckých prehistoriků, kteří se aktivně pohybovali v protektorátní archeologii. Jeho vztah k nacionálnímu socialismu byl přirovnán ke vztahu Jaroslava Böhma ke komunistické ideologii (*Oliva – Kostrhun 2019*, 130). Podle mého soudu je ale výstižnější jiné srovnání. Domnívám se, že se nechoval hůře než někteří čeští archeologové, již v letech normalizace působili ve vedoucích funkcích.

Článek vznikl za podpory MŠMT ČR udělené UP v Olomouci (IGA_FF_2023_011).

Literatura

- Beninger, E. – Freising, H. 1933:* Die germanischen Bodenfunde in Mähren. Vorgeschichtliche Abteilung – Heft 4. Reichenberg.
- Blažek, J. 2003:* Z dějin Archeologického ústavu za okupace. *Archeologické rozhledy* 55, 581–601.
- Blažek, J. 2015:* Archeologie v severních Čechách v době okupace. *Ústecký sborník historický* 2015, 69–90.
- Blažek, J. – Lutovská, P. 2002:* Prameny k dějinám archeologické památkové péče. Vládní nařízení o archeologické památkové péči z roku 1941. *Archeologie ve středních Čechách* 6, 617–639.
- Bräuning, A. 2007–08:* Robert Lais, Erfinder der Sedimentanalyse. *Alemannisches Jahrbuch* 55–56, 131–152.
- Danner, P. 2020:* Kurt Willvonseder (1903–1968). Ein Prähistoriker mit vielen Aufgaben zwischen 1938 und 1945. In: D. Modl – K. Peittler (Hrsg.), *Archäologie in Österreich 1938–1945. Beiträge zum internationalen Symposium vom 27. bis 29. April 2015 am Universalmuseum Joanneum in Graz. Schild von Steier – Beiheft 8. Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark – Band 79.* Graz, 266–332.
- Droberjar, E. 2021:* Třebusice 1921–2021. Sto let od zahájení výzkumů na pohřebišti doby římské. *Archeologie ve středních Čechách* 25, 145–157.
- Hlava, M. 2010:* Archeologická sbírka J. A. Jíry a její osudy. *Archaeologica Pragensia* 20, 155–220.
- Hlava, M. 2017:* Jaroslav Böhme a Lothar Zotz. Kapitola z dějin Státního archeologického ústavu. *Archeologie ve středních Čechách* 21, 17–45.
- Hlava, M. 2018a:* Konstituování Badatelské rady pro pravěk (*Forschungsrat für Vorgeschichte*). Kapitola z dějin Státního archeologického ústavu. *Archeologie ve středních Čechách* 22, 7–30.
- Hlava, M. 2018b:* Rozklad a zánik Badatelské rady pro pravěk (*Forschungsrat für Vorgeschichte*). Kapitola z dějin Státního archeologického ústavu. *Archeologie ve středních Čechách* 22, 535–558.
- Hlava, M. 2019a:* Zlatý věk uničovské archeologie. Mizzi Manethová a muzeum v Uničově. *Archaeologica Olomouciensia – Tomus 4.* Olomouc.
- Hlava, M. 2019b:* Od Lothara Zotze ke Karlu Dinklagemu. Z dějin Německé Karlovy univerzity (1939–1945). *Archeologie ve středních Čechách* 23, 73–88.
- Hlava, M. 2019c:* Přelomový rok 1939. Kapitola z dějin Státního archeologického ústavu. *Archeologie ve středních Čechách* 23, 415–432.
- Hlava, M. 2020a:* Jednatelé a dopisovatelé Státního archeologického ústavu. Kapitola z dějin Státního archeologického ústavu. *Archeologie ve středních Čechách* 24, 15–31.
- Hlava, M. 2020b:* Říšskoněmečtí prehistorikové v Protektorátu Čechy a Morava. Nahlédnutí za kulisy. *Archeologie ve středních Čechách* 24, 303–342.
- Hlava, M. 2021a:* Protektorátní počátky brněnské odbočky Archeologického ústavu. *Přehled výzkumů* 62 – č. 1, 149–166.
- Hlava, M. 2021b:* Počátky. Kapitola z dějin Státního archeologického ústavu. *Archeologie ve středních Čechách* 25, 499–518.
- Hlava, M. 2022a:* Dějiny archeologického výzkumu na Šternbersku. In: D. Papajík a kolektiv, *Dějiny Šternberka.* Šternberk, 18–31.
- Hlava, M. 2022b:* K počátkům Státního archeologického ústavu: Addenda et corrigenda. *Archeologie ve středních Čechách* 26, 49–68.
- Hlava, M. 2022c:* Posudky Bezpečnostní služby (*Sicherheitsdienst*) na české prehistoriky. Ke konstituování Badatelské rady pro pravěk (*Forschungsrat für Vorgeschichte*) v letech 1940–1942. *Archeologie ve středních Čechách* 26, 69–78.
- Hlava, M. 2022d:* Disertační práce Hanse Vajnera o pravěkém a časně historickém osídlení Prahy z roku 1938. *Archeologie ve středních Čechách* 26, 307–324.

- Hlava, M. 2022e:* Státní ústav pro archeologii a dějiny umění – reálná koncepce z roku 1945? Kapitola z dějin Státního archeologického ústavu. *Archeologie ve středních Čechách* 26, 325–340.
- Hlava, M. 2023:* Posudky Lothara Zotze z roku 1942 o Janu Eisnerovi a Janu Filipovi. K dějinám české univerzitní archeologie v Praze v letech 1939–1942. *Archeologie ve středních Čechách* 27, 89–104.
- Hlava, M. v tisku:* Vznik vládního nařízení o archeologických památkách z roku 1941 v Protektorátu Čechy a Morava. *Studia Historica Nitriensia*.
- Holodňák, P. 1997:* Nástin vývoje archeologického bádání na Žatecku. In: R. Holodňáková – A. Zinnerová – P. Holodňák – J. Kuprová, *Z historie žateckého muzejnictví. Studie Regionálního muzea v Žatci – svazek 3. Žatec*, 57–71.
- Kalousek, F. 1947–48:* Německá věda ve službách nacistické propagandy. *Z dávných věků* 1, 90–112.
- Kater, M. H. 1974:* Das »Ahnenerbe« der SS 1935–1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches. Stuttgart.
- Kirsch, O. 2014:* (Po)zapomenutí nositelé paměti. Německé muzejnictví na Moravě. Brno.
- Klápště, J. 2009:* Die Archäologie Böhmens im geschichtspolitischen Diskurs zwischen 1918 und 1989. In: J. Schachtmann – M. Strobel – T. Widera (Hg.), *Politik und Wissenschaft in der prähistorischen Archäologie. Perspektiven aus Sachsen, Böhmen und Schlesien. Berichte und Studien – Band 56. Göttingen*, 109–123.
- Klimetzek, V. 2009:* Lothar Zotz im Spiegel seiner Veröffentlichungen. In: J. Schachtmann – M. Strobel – T. Widera (Hg.), *Politik und Wissenschaft in der prähistorischen Archäologie. Perspektiven aus Sachsen, Böhmen und Schlesien. Berichte und Studien – Band 56. Göttingen*, 99–107.
- Konrád, O. 2011:* Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918–1945. Praha.
- Kostrhun, P. 2003:* Mamutí projekty prof. Karla Absolona. *Archeologické rozhledy* 55, 76–129.
- Kuna, M. – Starcová, M. – Maříková-Kubková, J. a kol. 2019:* Sto let v archeologii. Objevy, nálezy a expedice Archeologického ústavu v Praze 1919–2019. Praha.
- Leube, A. 2001:* Anmerkungen zur deutschen Prähistorie 1938–1945. Brandenburg und die Slowakei. *Slovenská archeológia* 49, 1–18.
- Leube, A. 2004:* Deutsche Prähistoriker im besetzten Polen 1939–1945. In: B. Hansel (Hrsg.), *Parerga Praehistorica. Jubiläumsschrift zur Prähistorischen Archäologie. 15 Jahre UPA. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie – Band 100. Bonn*, 287–347.
- Lutovská, P. – Lutovský, M. 2002:* Kapitola z dějin výzkumu raně středověkých hradišť. *Archeologie ve středních Čechách* 6, 541–544.
- Mišková, A. 2002:* Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu (Vedení univerzity a obměna profesorského sboru). Praha.
- Mohn, V. 2018:* Nacistická kulturní politika v Protektorátu. Koncepce, praxe a reakce české strany. Praha.
- Oliva, M. 2014:* Dolní Věstonice I. (1922–1942). Hans Freising – Karel Absolon – Assien Bohmers. *Anthropos. Studies in Anthropology, Palaeoethnology, Palaeontology and Quaternary Geology – Volume 37. Brno*.
- Oliva, M. – Kostrhun, P. 2019:* Česká archeologie pod jhem nacismu ve světle interetnických vztahů. *Archeologické rozhledy* 71, 105–137.
- Pape, W. 2002:* Zur Entwicklung des Faches Ur- und Frühgeschichte in Deutschland bis 1945. In: A. Leube (Hrsg.), *Prähistorie und Nationalsozialismus. Die mittel- und osteuropäische Ur- und Frühgeschichtsforschung in den Jahren 1933–1945. Studien zur Wissenschafts- und Universitätsgeschichte – Band 2. Heidelberg*, 163–226.
- Pasák, T. 1997:* 17. listopad 1939 a Univerzita Karlova. Praha.
- Preidel, H. 1926:* Germanen in Böhmen im Spiegel der Bodenfunde. Ein Beitrag zur Frühgeschichte des Landes. *Vorgeschichtliche Abteilung – Heft 3. Reichenberg*.
- Preidel, H. 1930:* Die germanischen Kulturen in Böhmen und ihre Träger. Erster Band. Die Kulturen. Zweiter Band. Die Träger. Kassel-Wilhelmshöhe.
- Rataj, J. – Šolle, M. – Vencl, S. 2003:* Vzpomínky pracovníků Státního archeologického ústavu v Praze. *Archeologické rozhledy* 55, 139–165.
- Reinhard, J. 2008:* Dr. Werner Mähling – zur Biographie eines „deutschen“ Prähistorikers. In: A. Hanoffer – V. Schoenenberg – L. Siftar – M. Strotz (Hrsg.), *Connaissez-vous un dolmen ...? Festschrift für Wolfgang Pape. Freiburg*, 103–111.
- Schirmeisen, K. 1934:* Vorgeschichtsfunde aus dem Littauer Bezirk. *Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens* 36, 29–39.

- Sklenář, K. 1970:* Obzor prehistorický 1910–1950. Bibliografický rejstřík časopisu. Zprávy Československé společnosti archeologické – Supplément 8. Praha.
- Sklenář, K. 1997:* Bibliografie německé archeologie v Čechách a na Moravě. III. Sudeta (1925–1942). IV. Altböhmen und Altmähren (1941–1942). Zprávy České archeologické společnosti – Supplément 30. Praha.
- Sklenář, K. 2003:* K Lotharu Zotzovi minulému i přítomnému. Archeologické rozhledy 55, 171–175.
- Sklenář, K. 2014:* Pravěká a raně středověká archeologie v dějinách Národního muzea. Fontes Archaeologici Pragenses – Volumen 40. Pragae.
- Šimek, E. 1947–48a:* Furor teutonicus v Mikulově. Ke zkázce moravských diluviálních památek. Z dávných věků 1, 153–164.
- Šimek, E. 1947–48b:* Vandalism Němce Lunga v Kolíně n. L. Z dávných věků 1, 165–168.
- Vencl, S. 2002:* Lothar Zotz: o něm i o nás. Archeologické rozhledy 54, 837–850.
- Vencl, S. 2020:* Ze života archeologa za normalizace. Komentář ke spisu čj. 1486/80 Archeologického ústavu ČSAV v Praze. Archeologie ve středních Čechách 24, 645–655.
- Weger, T. 2010:* Bolko Freiherr von Richthofen a Helmut Preidel. Případová studie o roli archeologů v tzv. vyhnaneckých organizacích po roce 1945. Archeologické rozhledy 62, 696–711.
- Wollenberg, D. 2016:* Lothar Zotz und die Archäologie im „Protektorat Böhmen-Mähren“. Archäologische Informationen 39, 177–192.
- Zotz, L. 1941a:* Zwei Jahre Aufbauarbeit im Institut für Vor- und Frühgeschichte der Deutschen Karls-Universität in Prag. Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit 17, 165–174.
- Zotz, L. 1941b:* Der Schutz der Bodenaltertümer im Protektorat Böhmen-Mähren. Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit 17, 174–178.
- Zotz, L. 1942:* Die erste Tagung des Forschungsrates für Vorgeschichte. Altböhmen und Altmähren 2, 135–153.

Conflicts instead of cooperation

On the relations between Reichsdeutsche prehistorians in the Protectorate of Bohemia and Moravia

The *Reichsdeutsche* prehistorians in the Protectorate of Bohemia and Moravia of 1939–1945 were significantly limited by two factors. On the one hand, their arrival in the Czech lands depended on decisions of German authorities (i.e. it did not depend on their free will), and, on the other hand, they had to respect the outlined principles and goals. Therefore, none of them were allowed to act completely autonomously and independently, as the key decision-making powers remained with the German authorities. Until an administrative reform implemented in the middle of 1942, it was the *Reichsprotektor* Office for the Protectorate of Bohemia and Moravia, in which archaeology was the responsibility of Hans Reinhold and (from spring 1941) his successor Wolf von Both. Especially during 1939, the Reich ministry of Research, Education and Culture in Berlin also intervened into the affairs.

German officials in the Protectorate of Bohemia and Moravia intended to create a harmonious group consisting of *Reichsdeutsche* prehistorians who would selflessly cooperate with each other. None of them were to gain a privileged position and all of them were supposed to prioritize the common goal over their personal ambitions. This ideal, however, only remained on paper.

Until the so-called Heydrich's administrative reform in the first half of 1942, the Institute of Archaeology was safely shielded by the Ministry of Schooling and National Education. The turning point came with the appointment of Camilla Streit as deputy director to Jaroslav Böhm in early December 1941, the establishment of the new Protectorate Government in early 1942 and especially with the beginning of Wolf von Both's activities in the structures of the Ministry of Schooling which also dated back to the summer of 1942.

Some disputes pertaining to Palaeolithic research in Moravia took place even prior to September 1942, but these mainly involved Lothar Zotz and Gisela Freund as one party and the *Ahnenerbe* supported by Assien Bohmers as the other. It was only the arrival of Hermann Schwabedissen in September 1942 which brought about the intensification of conflicts, clearly resulting from the fact that his professional focus was identical and that he, too, intended to process Moravian Palaeolithic finds.

Much more serious conflicts occurred over official competences and many such examples could be mentioned. Just to list a few: Lothar Zotz had arguments with Camilla Streit over the use of the Institute of Archaeology's technical facilities and the methods of communication with its Czech employees; Karl Hücke, director of the Moravian Museum, tried to gain the competences for archaeological monument care in Moravia and separate himself from the Prague headquarters of the Institute of Archaeology, and Hermann Schwabedissen wanted to detach the Anthropos Institute from the Moravian Museum. These were standard conflicts over power, but ideology also played its role in them. Werner Mähling's diatribe against Lothar Zotz in early 1942, in which anti-Semitism played a significant role, was clearly ideologically motivated, although it undoubtedly also had other, power-related aspects.

Ideological connotations also influenced the research focus of Protectorate archaeology – investigations of Germanic settlements were preferred. In his dissertation written between 1940 and 1942, Werner Mähling intensively dealt with the Podmokly and Kobyly groups, which were considered the first archaeological manifestations of (historical) Germanic peoples of the Late Iron Age (*Mähling 1942*). He benefited from privileged conditions; among other things, he received a scholarship from the *Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung*. Mähling's dissertation was the basis for three monographs published in 1944, when it was already extremely difficult to obtain paper for printing scholarly books. In 1941–1942 and in 1944, research continued at the Roman period cemetery of Třebusice (*Zotz 1942*, 146, Bild 7–12; *Droberjar 2021*, 147–148, obr. 1, 5–6). Actually, Camilla Streit intended to process the recovered archaeological material herself (*Hlava 2018b*, 540). In 1941, the Institute of Archaeology included trial excavations at five more Germanic sites into the framework of its research programme (*Hlava 2018a*, 25). It should also be mentioned that Gisela Freund was originally supposed to write her dissertation on a topic related to the Roman period (*Zotz 1941a*, 146).

English by Jan Machula